

ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΛΙΑΡΤΟΥ

ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΤΕΧΝΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ
ΛΟΥΚΑ ΣΤΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ Β΄ ΤΕΤΡΑΜΗΝΟΥ

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΛ ΑΛΙΑΡΤΟΥ

ΣΧ. ΕΤΟΣ 2013-14

Ο ΤΙΤΛΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΤΕΧΝΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ
ΛΟΥΚΑ ΣΤΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

ΟΜΑΔΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣΟμάδα 1^η :

ΟΝΟΜΑΤΑ	ΥΠΟΘΕΜΑ
1. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΖΑΡΚΑΔΟΥΛΑ	Μοναχισμός - Βίος του Οσίου Λουκά - Ιστορία της Ι. Μονής
2. ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΔΑΡΑΜΑΡΑ	
3. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ	
4. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΣΚΑ	
5. ΕΛΕΝΗ ΓΙΑΝΝΟΥΚΑΚΗ	

Ομάδα 2^η :

ΟΝΟΜΑΤΑ	ΥΠΟΘΕΜΑ
1. ΒΙΒΗ ΜΙΧΟΠΟΥΛΟΥ	Εκκλησιαστική τέχνη: Αρχιτεκτονική – ναοδομία- κτηριακό συγκρότημα Οσίου Λουκά
2. ΜΑΡΙΑ ΠΙΣΙΝΑ	
3. ΚΩΝ/ΝΟΣ ΔΟΥΚΑΣ	
4. ΚΩΝ/ΝΟΣ ΚΥΡΙΤΣΗΣ	
5. ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΟΤΑΠΗΤΑΣ	

Ομάδα 3^η :

ΟΝΟΜΑΤΑ	ΥΠΟΘΕΜΑ
1. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΣΙΩΝΗΣ	Εκκλησιαστική τέχνη: Εικονογραφία – ψηφιδωτά – εικόνες και ψηφιδωτά Οσίου Λουκά
2. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΣΙΦΗ	
3. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΙΜΠΑΣΗ	
4. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΝΑΚΟΥΤΣΗ	

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες παρατηρήθηκε αναχώρηση χριστιανών από τις πόλεις προς την έρημο ή διάφορα σημεία μακριά από τις κατοικημένες περιοχές. Αυτό αρχικά γινόταν χωρίς οργάνωση, στη συνέχεια τέθηκαν τα θεμέλια του μοναχισμού και δημιουργήθηκαν πολλά γνωστά μας μοναστήρια στα οποία πέρασαν τη ζωή τους με "ησυχία" και προσευχή αρκετοί μοναχοί.

Ένα από τα γνωστά μοναστήρια είναι του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία αφιερωμένο στον Όσιο Λουκά το Στειριώτη ο οποίος μόνασε κυρίως στην πλαγιά του Ελικώνα κοντά στο χωριό Στείρι Βοιωτίας, εκεί που σήμερα βρίσκεται η Μονή.

Ο Όσιος Λουκάς (896-953), έζησε δύσκολα παιδικά χρόνια, γεμάτα στερήσεις, σκληρή δουλειά, αλλά πάντα ήταν πιστός στο Θεό. Σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών ακολούθησε κρυφά από την μητέρα του δύο μοναχούς και από τότε περιπλανήθηκε αρκετά, έζησε σαν ερημίτης μέχρι που εγκαταστάθηκε εκεί που σήμερα βρίσκεται η Μονή. Ο Όσιος διακρίθηκε για την εργατικότητα, την φιλοκαλία, την εγκράτεια, την ευσπλαχνία, την φιλοξενία, τη φιλανθρωπία και τη διορατικότητά του. Το ιερό λείψανο του Οσίου Λουκά μεταφέρθηκε σε πολλά μέρη, ανάλογα με τις κατακτήσεις, επιστράφηκε πίσω στη Μονή η οποία πανηγυρίζει στις 7 Φεβρουαρίου και στις 3 Μαΐου.

Ο ναός του Οσίου Λουκά είναι ένας μεγαλοπρεπής βυζαντινός ναός του 11ου αιώνα. Πρόκειται για ένα αυτοκρατορικό κτίσμα, το οποίο διατηρείται σε εξαιρετική κατάσταση. Είναι το παλαιότερο δείγμα ναού αυτού του τύπου και το τελειότερο μιας σειράς παρόμοιων ναών. Ο τύπος του είναι οκταγωνικός, σταυροειδής, εγγεγραμμένος.

Ο επισκέπτης μπορεί να θαυμάσει τα υπέροχα ψηφιδωτά της Μονής και να ξεναγηθεί στο κτηριακό συγκρότημα στο οποίο σήμερα λειτουργεί Μουσείο.

Το μοναστήρι αντιμετώπισε μεγάλες δυσκολίες κάθε φορά που υπήρχε αναταραχή ή κάποιος πόλεμος στην Ελλάδα. Κατά την Ελληνική επανάσταση του 1821 ήταν το ορμητήριο των οπλαρχηγών και των αγωνιστών της Βοιωτίας, της Λοκρίδας και της Φωκίδας.

Σήμερα είναι μοναστήρι αλλά και μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς προστατευόμενο από την UNESCO.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	ΣΕΛ.
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ Ή ΕΝΑΣ ΑΛΛΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ-ΚΤΗΡΙΑΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ	15
2.1: Η ΠΥΛΗ	15
2.2: ΤΑ ΚΕΛΙΑ	15
2.3: Η ΤΡΑΠΕΖΑ	16
2.4: ΤΟ ΦΩΤΑΝΑΜΑ	16
2.5: ΤΟ ΜΑΓΚΙΠΕΙΟ	16
2.6: ΤΑ ΔΟΧΕΙΑ	
2.7: ΤΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ	17
2.8: ΟΙ ΞΕΝΩΝΕΣ	17
2.9: ΤΟ ΓΗΡΟΚΟΜΕΙΟ	18
2.10: ΤΟ ΛΟΥΤΡΟ	18
2.11: Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	18
2.12: Η ΦΙΑΛΗ ΤΟΥ ΑΓΙΑΣΜΟΥ	18
2.13: ΟΙ ΚΙΝΣΤΕΡΝΕΣ	19
2.14: ΟΙ ΚΡΗΝΕΣ	19
2.15: ΤΟ ΒΟΡΔΟΝΑΡΕΙΟ	20
2.16: ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ	20
2.17: ΠΥΡΓΟΙ	20

	ΣΕΛ.
2.18: ΟΙ ΑΡΣΑΝΑΔΕΣ Η΄ ΤΑΡΣΑΝΑΔΕΣ	21
ΚΕΦ 3^ο: ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ	22
3.1: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	22
3.2: ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ	23
3.3: ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : ΟΣΙΟΣ ΛΟΥΚΑΣ	33
4.1: Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ	33
4.2: Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ	36
4.3: ΚΤΗΡΙΑΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ	38
4.4: ΤΟ ΚΑΜΠΙΑΝΑΡΕΙΟΝ ΚΑΙ Η ΚΡΥΠΤΗ	40
4.5: Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ	42
4.6: ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ	44
4.7: ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ	45
4.8: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ	56
4.9: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑ	63
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α	67
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β	69
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ	72
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ	77

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο δεύτερο τετράμηνο στα πλαίσια του μαθήματος "Ερευνητική Εργασία" ασχοληθήκαμε με τον Όσιο Λουκά. Συγκεκριμένα το θέμα της εργασίας μας ήταν: «Ματιές στην ιστορία και τη βυζαντινή τέχνη μέσα από το μοναστήρι του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία». Επιλέξαμε αυτό το θέμα διότι η ιερά Μονή Οσίου Λουκά βρίσκεται κοντά στην πόλη μας και οι περισσότεροι την έχουμε ήδη επισκεφτεί. Θελήσαμε να μάθουμε τι "κρύβεται" πίσω από αυτό το μεγαλοπρεπές οικοδόμημα. Έτσι διατυπώσαμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα:

- Ποιος είναι ο Όσιος Λουκάς στον οποίο είναι αφιερωμένο το μοναστήρι;
- Ποια στοιχεία υπάρχουν για το μοναστήρι; (Ίδρυση, κτηριακό συγκρότημα, θέση, μοναστική κοινότητα)
- Ποιο ρόλο έπαιξε το μοναστήρι σε δύσκολες περιόδους της νεώτερης ελληνικής ιστορίας;
- Ποια είναι η αρχιτεκτονική (ναοδομία) του συγκεκριμένου μνημείου
- Ποια η τεχνοτροπία και η σημασία των εικόνων και αγιογραφιών;
- Σε τι κατάσταση βρίσκεται σήμερα; Το επισκέπτεται ο κόσμος;

Το τμήμα μας χωρίστηκε σε τρεις ομάδες και κάθε ομάδα ανέλαβε ένα επί μέρους θέμα, ανάλογα με τις προτιμήσεις της. Ενδιάμεσα ανακοινώναμε στην ολομέλεια και συζητούσαμε τα αποτελέσματα της εργασίας μας. Στο τέλος συζητήσαμε όλοι μαζί και κάναμε την τελική σύνθεση των επί μέρους εργασιών.

Στη συνέχεια αναπτύσσονται με τη σειρά τα παρακάτω:

Γενικά στοιχεία για το μοναχισμό και τα μοναστήρια (κτήρια αλλά και τρόπος ζωής). Στοιχεία για την εκκλησιαστική τέχνη γενικότερα αλλά και η αρχιτεκτονική και εικονογραφία του συγκεκριμένου μνημείου. Παραθέτουμε ιστορικά στοιχεία για την Μονή Οσίου Λουκά ιδιαίτερα κατά τη νεότερη ελληνική ιστορία, εξετάζουμε τη συμμετοχή των μοναστηριών σε κρίσιμες περιόδους που πέρασε η χώρα και τέλος παραθέτουμε τα αποτελέσματα μιας μικρής έρευνας που κάναμε για το θρησκευτικό τουρισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ Ή ΕΝΑΣ ΑΛΛΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

Η εμφάνιση του μοναχισμού τοποθετείται στις αρχές του 4ου αιώνα, κατά την οποία άρχισε ομαδική έξοδος από τις κατοικημένες περιοχές προς την έρημο. Ήδη από την Αποστολική εποχή και σε όλο το χρονικό διάστημα των τριών πρώτων αιώνων πολλοί πιστοί αφιερώνουν τη ζωή τους στη "σωτηρία ψυχής" αφού ζουν μέσα στην κοινωνία αυστηρό βίο και παραμένουν θεληματικά άγαμοι. Ο απολογητής Αθηναγόρας μας διαβεβαιώνει ότι υπάρχουν πολλοί άνδρες και γυναίκες ανάμεσα στους πιστούς που παραμένουν έως τα γεράματά τους άγαμοι και εναποθέτουν όλες τις ελπίδες τους στο Θεό.

Η παύση των διωγμών, το νέο κλίμα ελευθερίας και κρατικής υποστήριξης που δημιουργήθηκε η ταχύτατη επικράτηση του Χριστιανισμού σε όλη την Ανατολή και η φυσιολογική χαλάρωση των ηθών, προπαρασκεύασαν και ψυχολογικά την ατμόσφαιρα για αναζήτηση νέων τρόπων έκφρασης της πίστης και αφοσίωση, στο Θεό. Έτσι γεννήθηκε ο αναχωρητισμός.

Στην Αίγυπτο εμφανίστηκε η πρώτη μορφή του μοναχικού βίου. Αρχικά υπήρξαν πολλοί αναχωρητές. Ζούσαν στην πυρακτωμένη έρημο με λίγο ψωμί και νερό σε σπήλαια, κάτω από πέτρες, μέσα σε καλύβες ή σε απλές πέτρινες ή ξύλινες κατασκευές γύρω από τον μεγάλο Ασκητή και συγκεντρώνονταν σε κάποιο κεντρικό ναό Κυριακές και γιορτές για κοινή προσευχή και Θεία Κοινωνία. Μετά από αυτά δημιουργήθηκε το πρώτο σύστημα οργανωμένης μοναστικής πολιτείας οι λαύρες.

Πολλά κελιά ανεξάρτητα, διασκορπισμένα στην έρημο σε απόσταση το ένα από το άλλο αποτελούσαν τα καταλύματα των ερημιτών όπου εκεί γίνονται τα μυστήρια. Αργότερα λοιπόν με την εφαρμογή του κοινοβιακού συστήματος, μερικά φημισμένα μοναστήρια έλαβαν μόνο αυτά προσωνομία λαύρας π.χ. στο Άγιο Όρος.

Οι μοναχοί δεν αρνούνται τον κόσμο και τον άνθρωπο, η πράξη τους δεν είναι πράξη φυγής απλά επιλέγουν ένα διαφορετικό τρόπο για να πορευτούν στη ζωή τους. Προσεύχονται συνεχώς για όλο τον κόσμο, φιλοξενούν και στηρίζουν τους λαϊκούς αν χρειαστεί.

Το δεύτερο μεγάλο βήμα έγινε επίσης στην Αίγυπτο με τον Όσιο Παχώμιο που εισήγαγε το κοινοβιακό σύστημα. Με βάση αυτό, όλοι οι μοναχοί συγκεντρώθηκαν κάτω από την ίδια στέγη με κοινή ενδυμασία, διατροφή, λατρεία και προσευχή και εργαζόμενοι κάτω από συνεχή έλεγχο. Στην ανατολική όχθη του Νείλου, υψώθηκε το

πρώτο κτηριακό συγκρότημα, το οποίο στέγαζε τρεις χιλιάδες μοναχούς. Το κοινοβιακό σύστημα διαδόθηκε γρήγορα στην υπόλοιπη Αίγυπτο, την Παλαιστίνη, τη Μικρά Ασία και Κωνσταντινούπολη και από εκεί με τον Μέγα Αθανάσιο, τον Ιερώνυμο και τον Ρουφίνο μεταφέρθηκε στη Δύση. Σταδιακά σε ολόκληρη την Ανατολή πολλές Λαύρες μετατράπηκαν σε κοινόβια. Έτσι εξηγείται πώς ο όρος Λαύρα ταυτίστηκε με τον όρο Μονή. Καλό είναι να αναφέρουμε την προώθηση που έδωσε στην οργάνωση του κοινοβιακού συστήματος ο Μέγας Βασίλειος, ιδιαίτερα με το έργο του «Ασκητικά», τη νέα αναδιοργάνωση που επέφερε αργότερα (8^{ος} αι.) ο Θεόδωρος Στουδίτης και την αναμόρφωση του θεσμού που εφήρμοσε ο Αθανάσιος ο Αθωνίτης (10^{ος} αι.), οργανώνοντας για πρώτη φορά την Αθωνική πολιτεία, με την ίδρυση της Μέγιστης Λαύρας.

Στη Συρία ο μοναχικός βίος παρουσίασε ποικίλες ιδιαιτερότητες. Υπήρχαν για παράδειγμα περιπλανώμενοι μοναχοί, οι λεγόμενοι «βοσκοί», οι έγκλειστοι που παρέμειναν σε στενόχωρα σπήλαια (εγκλείστρες).

Σε ειρηνικές αλλά και κρίσιμες περιόδους οι Μονές έπαιξαν σημαντικό ρόλο, π.χ. κατά την εικονομαχία διαφύλαξαν τους θησαυρούς της Ορθοδοξίας, διέσωσαν τη γλώσσα συμμετείχαν στην απελευθέρωση των Ελλήνων, συμπαραστάθηκαν σε δύσκολες περιόδους στον πιστό λαό.

Σήμερα πολλοί πιστοί συρρέουν σε μοναστήρια κατά τις εορταστικές κυρίως περιόδους, ζητούν ευλογία, ορισμένες φορές φιλοξενούνται και οι μοναχοί ή μοναχές προσεύχονται και στηρίζουν τους λαϊκούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ-ΚΤΗΡΙΑΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ

Παρ' όλες τις διαφοροποιήσεις ως προς τη μορφή και τη δομή των μοναστηριών κατά τόπους και κατά περίπτωση, εν τούτοις διαμορφώνεται μία γενική εικόνα, αποδεκτή σε όλες τις εποχές, που υπακούει σε θέματα λειτουργικού τυπικού αλλά και οργάνωσης. Το μοναστήρι είναι μία κοινωνία σε μικρογραφία και μία μικρή πόλη με συγκεκριμένο τρόπο ζωής και ιδιαίτερη αρχιτεκτονική φυσιογνωμία. Σε βίους αγίων, συναξάρια, έγγραφα, κείμενα χρονογράφων και ιστορικών περιγράφονται συχνά: η μορφή των μοναστηριών, αρχιτεκτονικά τμήματα, επί μέρους ιδιαιτερότητες και ξεχωριστά μορφολογικά στοιχεία. Στο πέρασμα των αιώνων, όλα τα μοναστήρια εξελίσσονται και δημιουργούν περίπου την ίδια δομή.

2.1: Η ΠΥΛΗ

Η κεντρική πύλη του μοναστηριού βλέπει προς τον δρόμο και είναι κατά κανόνα μνημειώδης. Υπάρχουν δύο παραλλαγές. Στην πρώτη, η πύλη τοποθετείται κάτω από τον ισχυρό πύργο ή την πτέρυγα των κελιών. Στην δεύτερη, που είναι και η πιο συνηθισμένη, η πύλη διατρυπά το τείχος του περιβόλου και οδηγεί στο εσωτερικό της αυλής. Έχει διάφορα σχήματα, ορθογώνια, τοξωτή και στο υπέρθυρο δημιουργείται πρόπυλο με κίονες ή πεσσούς για λόγους μεγαλοπρέπειας, αλλά και για να προστατεύονται μοναχοί και προσκυνητές από τις καιρικές συνθήκες. Η θύρα της πύλης είναι συνήθως από σκληρό ξύλο αντοχής, επενδυμένο με σιδερένια ελάσματα και με σειρές καρφιών. Πάνω από την πύλη τοποθετείται σε ζωγραφική ή ψηφιδωτό η εικόνα του Χριστού, της Παναγίας ή του αγίου στον οποίο είναι αφιερωμένο το μοναστήρι. Υπεύθυνος της πύλης είναι ο πορτάρης που διαμένει σε κελί κοντά στην είσοδο, υποδέχεται και ξεπροβοδίζει τον επισκέπτη.

2.2: ΤΑ ΚΕΛΙΑ

Στις εσωτερικές πλευρές του τείχους αναπτύσσονται τα κελιά, ισόγεια και συχνά πίσω από στοές ή σε ορόφους και στο πλάι διαδρόμων. Είναι μικρά ορθογώνια

δωμάτια με λιτή επίπλωση, όπου διαμένει ο μοναχός την ώρα που δεν συμμετέχει στις κοινές απασχολήσεις. Στα μεγάλα μοναστήρια τα κελιά δημιουργούν ένα πραγματικό λαβύρινθο χωμένα σε δαιδαλώδη κτίρια.

2.3: Η ΤΡΑΠΕΖΑ

Συνήθως βρίσκεται απέναντι από τον νάρθηκα του καθολικού για λόγους λειτουργικούς, αφού μετά την αγρυπνία οι μοναχοί, καθώς βγαίνουν από το ναό, κατευθύνονται προς την τράπεζα. Όπου η διάταξη του χώρου δεν διευκολύνει, η τράπεζα τοποθετείται σε άλλη πτέρυγα, πάντως κοντά στο καθολικό. Είναι στενόμακρη αίθουσα, αν και σε πολλά μοναστήρια παίρνει διάφορα σχήματα, ιδιαίτερα στην μία του στενή πλευρά, που κάθετα ο ηγούμενος με το συμβούλιό του, όπου διαμορφώνει τρίκογχο. Σε ονομαστά μοναστήρια η τράπεζα αποτελεί ανεξάρτητο κτίσμα, με μεγάλες διαστάσεις, για να εξυπηρετεί τις ανάγκες μοναχών και επισκεπτών. Άλλοτε είναι καμαροσκεπείς, άλλοτε διαθέτουν σειρά μικρών θόλων και σπάνια σφαιρικούς θόλους.

2.4: ΤΟ ΦΩΤΑΝΑΜΑ

Είναι μικρό κτίριο, που τοποθετείται κοντά στο καθολικό επειδή τις κρύες νύχτες του χειμώνα ανάβει εκεί συνεχώς η φωτιά. Οι μοναχοί κατά τις αγρυπνίες μεταβαίνουν εκ περιτροπής από το ναό στο φωτάναμα για να ζεσταθούν και να πιουν κάποιο αφέψημα. Σήμερα έχουν εντοπίσει δυο δεκάδες φωτανάματα στα ελλαδικά μοναστήρια με πιο αξιόλογο αυτό του Οσίου Λουκά.

2.5: ΤΟ ΜΑΓΚΙΠΕΙΟ

Είναι το αρτοποιείο του μοναστηριού. Συνήθως στεγάζεται στο ισόγειο των κελιών, είναι μεγάλος ορθογώνιος χώρος και διαθέτει ζυμωτήριο, κλίβανο και αποθήκη για τα ξύλα και τα άλευρα. Σπάνια το μαγκιπέιο αποτελεί ανεξάρτητο κτίσμα όπως στη Μεγίστη Λαύρα του Αγίου όρους.

2.6: ΤΑ ΔΟΧΕΙΑ

Είναι διάφοροι χώροι για την φύλαξη των τιμαλφών, των πολύτιμων σκευών, των προϊόντων και των τροφίμων.

Στο σκευοφυλάκιο φυλάσσονται με ασφάλεια έπιπλα, ιερά σκεύη, άμφια, εικόνες και άλλα πολύτιμα αντικείμενα. Την ευθύνη έχει ο σκευοφύλακας.

Σε ιδιαίτερη θέση φυλάσσεται το ταμείον, όπου φυλάσσονται τα χρήματα και τα αντίστοιχα παραστατικά εισπράξεων και πληρωμών, ενώ η ματιοθήκη υπάρχει σε ξεχωριστό χώρο για την φύλαξη των ιερατικών στολών, άμφιων κλπ.

Σε υπόγεια υπάρχει το δοχείον, το λεγόμενο κελάρι ή δοχείο, όπου συγκεντρώνονται τα τρόφιμα και παλαιότερα τα λάδια σε πιθάρια.

Υπάρχουν και βαρέλια (=βαγένια) για το κρασί. Η μονή Βαρλαάμ των μετεώρων έχει τεράστια βαρέλια τα οποία εκτίθενται ως εκθεσιακό είδος.

2.7: ΤΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ

Ήταν και είναι απαραίτητο λειτουργικό στοιχείο του μοναστηριού. Στα μεγάλα όμως μοναστήρια κατασκευάζονται ανεξάρτητα κτίρια μέσα στο αρχιτεκτονικό σύμπλεγμα του περιβάλου. Ο Όσιος Λουκάς διέθετε νοσοκομείο το οποίο έπαιξε σημαντικό ρόλο και κατά την ελληνική επανάσταση του '21.

2.8: ΟΙ ΞΕΝΩΝΕΣ

Τα νοσοκομεία δηλ. για τους λαϊκούς, βρίσκονταν έξω από τον περίβολο του μοναστηριού. Χτίζονταν με την φροντίδα του ηγούμενου και με τις χορηγίες αυτοκρατόρων ή επισήμων προσώπων. Ερείπια μεγάλου ξενώνα, που διατηρούσε η ονομαστή Μονή Παντοκράτορος στην Κωνσταντινούπολη, σώζονται ως σήμερα. Απαραίτητα συμπληρώματα του ξενώνα ήταν το "λουτρόν", το βαλάντιον και το παρεκκλήσιο.

2.9: ΤΟ ΓΗΡΟΚΟΜΕΙΟ

Είναι συνήθως μέσα στον περίβολο του μοναστηριού, αλλά πολλές φορές και έξω από τα τείχη, σε κάποιο κοντινό σημείο. Στη δεύτερη περίπτωση εξυπηρετεί και λαϊκούς. Γνωστό είναι το γηροκομείο της Μονής Πεντέλης, που βρίσκεται έξω από τον κύριο περίβολο.

2.10: ΤΟ ΛΟΥΤΡΟ

Ήταν ανεξάρτητο κτίριο, μέσα στον περίβολο του μοναστηριού, αν και συχνά τα ίδια τα μοναστήρια έχτιζαν λουτρά για τους λαϊκούς έξω από τα τείχη.

Πλήθος διατάξεων συνιστούν το λουτρό του σώματος, συνεπώς και ύπαρξη λουτρών, όπως το τυπικό του 1143, που συντάχθηκε από τον επίσκοπο Λέοντα (Αγία Μονή Ναυπλίου) που συνιστά να λούζονται οι μοναχοί κάθε Σάββατο, το τυπικό της Μονής Παντοκράτορος στην Κωνσταντινούπολη, που συνιστά λουτρό κάθε δεκαπενθήμερο, το τυπικό της Μονής Κοσμοσώτειρας που συνιστά λουτρό τουλάχιστον μια φορά το μήνα, κ.λπ.

Το τριμερές του λουτρού (πρώτος και μέσος οίκος με χώρο για το χλιαρό και θερμό νερό και τρίτος, η κολυμβήθρα η δεξαμενή, με το ψυχρό). Συνέχεια αυτού αποτελούν τα τουρκικά "χαμάμ". Λουτρό της βυζαντινής περιόδου σώζεται στη Μονή Καισαριανής.

2.11: Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Υπεύθυνος ορίζεται ο "βιβλιοφύλαξ". Περίφημη ήταν η βιβλιοθήκη της Μονής Στουδίου, όπου λειτουργούσε και criptorium, εργαστήριο αντιγραφής χειρόγραφων κωδικών.

2.12: Η ΦΙΑΛΗ ΤΟΥ ΑΓΙΑΣΜΟΥ

Βρίσκεται συνήθως στην αυλή, μπροστά στην είσοδο του νάρθηκα και αποτελεί κατάλοιπο της φιάλης ή του περιρραντηρίου των αίθριων στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές. Είναι, κατά κανόνα, κομψό περίκεντρο κτίριο με κιονοστήρικτο θόλο.

Στο κέντρο τοποθετείται φιάλη ή αναβρυτήριο και χρησιμεύει, καθώς γνωρίζουμε από την λειτουργική πράξη για τον αγιασμό των υδάτων την παραμονή των Φώτων και κάθε πρώτη του μήνα. Περίφημες της Μ. Λαύρας που πρωτοκατασκευάστηκε το 1060. Σε μερικά μοναστήρια διατηρούνται φρεάτια για πόσιμο νερό (φρεατοστεγάσματα), με τετράγωνη κάτοψη και σφαιρικό θολό ζωγραφισμένο, όπως στο Χελανδάρι και στο Δοχειάριο.

2.13: ΟΙ ΚΙΝΣΤΕΡΝΕΣ

Κατασκευάζονταν σε μοναστήρια που δεν διέθεταν νερό από πηγή. Ήταν υπόγειες δεξαμενές, είχαν ορθογώνιο σχήμα, καμαροσκέπαστες, με τόσες καμάρες όσες και ο αντίστοιχος αριθμός των στηριγμάτων.

Συγκέντρωναν το νερό της βροχής από τις στέγες με τη βοήθεια αγωγών, ενώ αντίθετα η άντληση του νερού γινόταν από το επάνω μέρος. Για φωτισμό, είχαν μικρά τοξωτά ανοίγματα, και στις μεγάλες και βαθιές υπήρχε στενή χτιστή (ή κινητή) σκάλα για να κατεβαίνουν όταν χρειάζονται καθαρισμό. Οι κινστέρνες κατασκευάζονταν στον περίβολο του μοναστηριού. Οι πιο εντυπωσιακές είναι της Μονής Στουδίου, της Αγίας Σοφίας στο Μυστρά, του Δαφνιού, του Οσίου Λουκά, της Νέας Μονής Χίου.

2.14: ΟΙ ΚΡΗΝΕΣ

Αποτελούν το γραφικό και χρήσιμο στολίδι κάθε μοναστηριού, μέσα κι έξω από τον περίβολο και στο δρόμο προς το μοναστήρι για εξυπηρέτηση των οδοιπόρων. Διάφορα αρχιτεκτονικά σχήματα, ημικυκλική καμάρα με μικρό βάθος, στη μέση του οποίου είναι ο κρουνός από όπου τρέχει το νερό. Το νερό έρχεται από δεξαμενή που βρίσκεται σε ψηλότερο μέρος ή έρχεται από φυσική πηγή. Συνήθως χρησιμοποιείται πελεκητή πέτρα, πλίνθους και μάρμαρο.

2.15: ΤΟ ΒΟΡΔΟΝΑΡΕΙΟ

Αναπόσπαστο τμήμα του μοναστηριού λόγω της ιδιαιτερότητάς του το βορδοναρείο στεγαζόταν σε ανεξάρτητο κτίριο κοντά στην κεντρική πύλη, έξω από το τείχος ή στο πίσω μέρος του μοναστηριού κοντά στη δευτερεύουσα πύλη, όπως στον Όσιο Λουκά, για την χωρίς προβλήματα φροντίδα των ζώων ή και για την ανενόχλητη μεταφορά των φορτίων.

2.16: ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ

Το κωδωνοστάσιο ως πύργος προϋπήρχε στην Ανατολή πολύ πριν οι Σταυροφόροι φέρουν από τη Δύση τις καμπάνες. Πριν από τις καμπάνες η εκκλησία χρησιμοποιούσε τους ασύντακτες (παλαιοχριστιανική περίοδος) και στη βυζαντινή εποχή τα ξύλινα ή χάλκινα σήμαντρα, τα οποία κρεμούσε στους πύργους. Οι πύργοι κωδωνοστάσια, κατά κανόνα, χτίζονται κοντά στο ναό, ανατολικά ή δυτικά ή πάνω στο νάρθηκα ή εφαπτόμενοι του νάρθηκα.

2.17: ΠΥΡΓΟΙ

Οι πύργοι είναι το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα των μοναστηριών, ιδιαίτερα του Αγίου Όρους. Η κατασκευή τους έχει σχέση με την ασφάλεια και την άμυνα του μοναστηριού σε περίπτωση επίθεσης ληστών ή πειρατών. Συχνά χρησίμευαν και ως καταφύγιο των μοναχών στις κρίσιμες ώρες ή για τη φύλαξη τιμαλφών, σκευών ή χειρογράφων. Οι πύργοι υψώνονται σε μεγάλο ύψος, έχουν ορθογώνια κάτοψη και χτίζονται με πέτρα, η οποία συχνά συμπληρώνεται διακοσμητικά με πλίνθους. Στο επάνω μέρος των πύργων υπάρχουν οι ζεματίστρες από όπου στις ώρες της πολιορκίας έριχναν στον εχθρό καυτό μολύβι, νερό ή λάδι. Πάνω από τις ζεματίστρες εξέχει διακοσμητική ζωοφόρος, ενώ την κορυφή στέφουν επάλξεις. Εσωτερικά ο πύργος έχει ορόφους και χτιστή, στο πάχος του τοίχου, σκάλα. Σε κάποιον από τους ορόφους διαμορφώνεται μικρό παρεκκλήσιο.

2.18: ΟΙ ΑΡΣΑΝΑΔΕΣ Η΄ ΤΑΡΣΑΝΑΔΕΣ

Χτίζονται στο λιμανάκι του μοναστηριού για τη φύλαξη των αλιευτικών πλοιαρίων. Πρόκειται δηλαδή για νεώρια, τα οποία έχουν διπλή χρήση. Προστατεύουν τα πλεούμενα στην περίοδο του χειμώνα ή όταν δεν υπάρχει λόγος να βρίσκονται στη θάλασσα και παράλληλα χρησιμοποιούνται ως αποθηκευτικοί χώροι των προϊόντων του μοναστηριού, αλλά και των αναγκαίων αγαθών.

ΚΕΦ 3^ο : ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Όταν λέμε Εκκλησιαστική τέχνη εννοούμε την αρχιτεκτονική των ναών (ναοδομία), την αγιογραφία-εικονογραφία (τοιχογραφίες, φορητές εικόνες, ψηφιδωτά) και την εκκλησιαστική μουσική-υμνολογία.

Η εκκλησιαστική τέχνη σε κάθε εποχή διαμορφώνει νέους τρόπους έκφρασης, επηρεασμένη από τα γεγονότα της εκκλησιαστικής ιστορίας, από τα δόγματα της Εκκλησίας και από τον πολιτισμό των λαών που συμπεριλαμβάνει στους κόλπους της.

3.1:ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ρυθμοί ναών

- Βασιλική
- Περίκεντρος ναός
- Βασιλική με θόλο (τρούλο)
- Βυζαντινός σταυροειδής εγγεγραμμένος

Βασιλική: Όταν τελείωσαν οι διωγμοί (4^ο μ.Χ αι.) οι χριστιανοί άρχισαν να χτίζουν μεγαλόπρεπους ναούς με το ρυθμό της βασιλικής. Η κάτοψη της είναι ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο, χωρισμένο εσωτερικά σε κλίτη, με παράλληλες σειρές από κίονες. Γνωστοί ναοί είναι η βασιλική της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα και του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη. Παράλληλα, άρχισαν να χτίζονται μικροί στρογγυλοί ναοί με θόλο ή τρούλο, όπως είναι κτισμένη η Ροτόντα στην Θεσσαλονίκη.

Περίκεντρος ναός: Με την προσαρμογή του θόλου σε τετράγωνη βάση κτίστηκαν τετράγωνοι ή πολυγωνικοί ναοί, όπως ο οκτάγωνος ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη, που λέγονται περίκεντροι ναοί (όλες οι πλευρές απέχουν ίση απόσταση από το κέντρο).

Βασιλική με θόλο (τρούλο): Αργότερα οι Βυζαντινοί δημιούργησαν ένα πιο σύνθετο ρυθμό, αυτόν της βασιλικής με θόλο (τρούλο). Παράδειγμα αυτού του ρυθμού αποτελεί το αριστούργημα της Αγίας του Θεού Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη.

Βυζαντινός σταυροειδής εγγεγραμμένος: Τέλος, εμφανίστηκε ένας νέος ρυθμός, ο εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο (9ος αι. μ.Χ). Ο ρυθμός αυτός φθάνει στην ακμή του κατά τους 11ο-13ο μ.Χ. αιώνες. Ο τρούλος ή θόλος στηρίζεται εκεί που τέμνονται οι δύο κεραίες του σταυρού. Ο σταυρός είναι εγγεγραμμένος σε τετράγωνο το οποίο φαίνεται, αν κοιτάξουμε τη στέγη του ναού. Το ιερό καταλήγει σε τρεις κόγχες. Γνωστοί ναοί αυτού του ρυθμού είναι ο Άγιος Ελευθέριος, η Καπνικαρέα στην Αθήνα, η Όμορφη Εκκλησιά – Άγιος Γεώργιος στο Γαλάτσι, η Αγία Σοφία στο Μυστρά, η Μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη, η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης και ο ναός της Θεοτόκου στην Μονή του Οσίου Λουκά στην Βοιωτία

Ο συμβολισμός των μερών του ναού

Στον εγγεγραμμένο σταυροειδή με τρούλο ναό, το τετράγωνο μέσα στο οποίο εγγράφεται ο σταυρός (σταυρική θυσία – Ανάσταση) συμβολίζει τη γη. Ο τρούλος συμβολίζει τον ουρανό. Τα δυο αυτά σχήματα συμβολίζουν το κτιστό και το άκτιστο, επομένως την ανθρώπινη και τη θεϊκή φύση του Χριστού. Ο κυρίως ναός είναι ο κόσμος των πιστών (με το δάπεδο να συμβολίζει τη γη), το ιερό είναι ο κόσμος του Θεού και η ωραία πύλη είναι μεθόριο μεταξύ ουρανού και γης.

Ο συμβολισμός αυτός του ναού απαιτεί και την ανάλογη αγιογραφία που να δίνει την αίσθηση ότι τα εικονιζόμενα πρόσωπα είναι παρόντα και παρακαλούν το Θεό για τους πιστούς.

3.2: ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Είδη (κατηγορίες) εικόνων

- Νωπογραφίες
- Ψηφιδωτά
- Τοιχογραφίες

- Φορητές εικόνες

Η ορθόδοξη εικονογραφία συνεχίζει τη μακραίωνη πνευματική και εικονολατρική παράδοση του ανατολικού ορθόδοξου κόσμου. Ριζωμένη βαθειά στο πλούσιο πνευματικό παρελθόν του Βυζαντίου, η αγιογραφία, η ιερή ζωγραφική με την χρήση των υλικών και των χρωμάτων, την παραδοσιακή τεχνική και πάνω από όλα με την ευσέβεια του αγιογράφου, που δημιουργεί εικόνες και μορφές του ουράνιου κόσμου, καταξιωμένες πια από το πέρασμα του χρόνου και από την πίστη των ανθρώπων. Η κληρονομιά της βυζαντινής τέχνης, παραμένει πάντα λειτουργική και εικαστική. Η καλλιτεχνική διάθεση, η διαδικασία εκτέλεσης του έργου με τον σχεδιασμό και την χρωματολογία, οι τεχνικές και η χρήση των υλικών καθιστούν τις εικόνες, αληθινά αριστουργήματα της τέχνης και της πνευματικής μας παράδοσης, οι οποίες κοσμούν τους ιερούς ναούς.

Ορθόδοξη εικονογραφία είναι ιδιαίτερη εικαστική γλώσσα που χρησιμοποιεί η εκκλησία για να περιγράψει την ιερή ιστορία, τα Θεία πρόσωπα και τις έννοιες του δόγματος. Στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους η εκκλησία, για λόγου προστασίας (διωγμοί), χρησιμοποιεί σύμβολα. Βαθμιαία επινοούνται και καθιερώνονται νέοι τρόποι και κανόνες απεικόνισης. Οικουμενικές Σύνοδοι και οι Πατέρες της εκκλησίας υποδεικνύουν συχνά τρόπους απεικόνισης ιερών προσώπων. Μέχρι την εικονομαχία χαρακτηρίζονται από τον νατουραλισμό της ελληνιστικής εποχής. Μετά την Εικονομαχία οι μορφές τυποποιούνται. Το σημείο αναφοράς της εικόνας είναι ο θεατής.

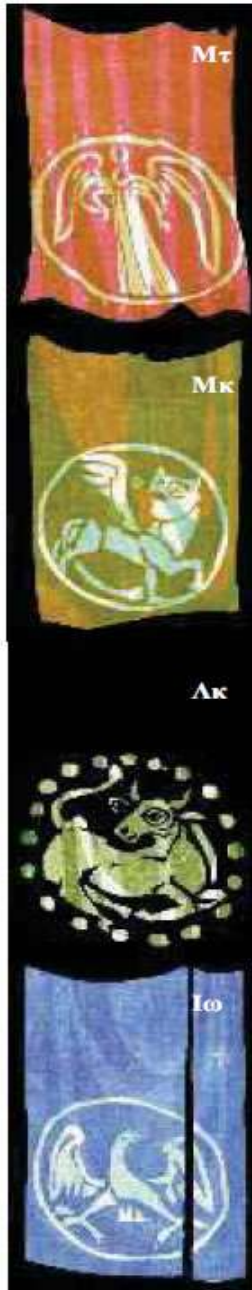
Στις εικόνες με Θεία πρόσωπα τα ιδιαίτερα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά τους αποδίδονται σχεδόν πανομοιότυπα σε κάθε παράσταση. Ωστόσο η προσωπική σφραγίδα του αγιογράφου είναι συχνά διακριτή στο έργο του.

Η αρχαία ελληνική λέξη εικών σημαίνει ομοίωμα, ή άγαλμα ανδίας. Κατά τον Μεσαίωνα, η λέξη απέκτησε την ειδική σημασία της απεικόνισης ιερών προσώπων ή σκηνών. Οι εικόνες, με την στενότερη αυτή έννοια, παίζουν στην ορθόδοξη εκκλησία σημαντικό ρόλο στη δημόσια και την ιδιωτική λατρεία. Η χρήση τους ήταν και είναι περιορισμένη και η σημασία τους πολύ μικρότερη στη Δυτική και της Προχαλκηδόνιες Εκκλησίες. Οι εικόνες διευκολύνουν την κατανόηση του θείου, πρέπει να επισημάνουμε το διδακτικό χαρακτήρα τους. Σημαντικό είναι ότι δεν προσκυνούμε την ύλη των εικόνων, τα υλικά από τα οποία είναι κατασκευασμένες, άλλα τα πρόσωπα που εικονίζουν. Ορισμένες φορές η θεία χάρη εξαγιάζει την ύλη.

Γενικά έχουν μεγάλη σημασία οι εικόνες στη ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Κατά τη διάρκεια των εκατόν είκοσι περίπου χρόνων, που διάρκεσε η εικονομαχία, γράφτηκαν τόσα πολλά από τους άγιους πατέρες, που θα χρειαζόταν πολύς χρόνος να αναλυθούν. Είναι γνωστό ότι η Δυτική Εκκλησία ακολούθησε μια παράδοση μειωτική για της εικόνες. Για πρώτη φορά ο Πάπας Ιωάννης Παύλος Β', σε εγκύκλιο του προς τους ρωμαιοκαθολικούς επίσκοπους με αφορμή των 12 αιώνων από τη σύγκληση της 7ης Οικουμενικής Συνόδου τολμά και διαγράφει τη μειωτική παράδοση της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας και προσπαθεί να οικειοποιηθεί τις παραδόσεις, που διατήρησε και κράτησε η Ορθόδοξη Εκκλησία. Στην εγκύκλιο τονίζεται η θεολογική και παιδαγωγική αξία των εικόνων και προβάλλεται η παράδοση της αδιαίρετης Εκκλησίας. Αναγνωρίζεται ότι ιδιαίτερα η ελληνική Εκκλησία αλλά και οι σλαβικές, στηριζόμενες στα έργα των μεγάλων εικονοφίλων θεολόγων, όπως ο άγιος Νικηφόρος της Κων/λεως και ο άγιος Θεόδωρος Στουδίτης, προσέλαβαν την προσκύνηση της εικόνας, ως ακέραιο μέρος της λειτουργίας, όπως ακριβώς συνέβαινε με τη λειτουργική τέλεση του λόγου. Αναφέρει ότι υπάρχει κάποιο ανανεωμένο ενδιαφέρον για τη θεολογία και την πνευματικότητα των εικόνων της Ανατολής, δηλαδή της Ορθόδοξης Εκκλησίας και ότι γίνεται μια εκ νέου ανακάλυψη της Χριστιανικής εικόνας. Οι εκφράσεις αυτές μαρτυρούν την παραμέληση και παραγνώριση της αξίας των εικόνων στη Δύση άλλα και την ανακάλυψη ενός κρυμμένου θησαυρού. Σήμερα πολλές προτεσταντικές ομολογίες αν και απορρίπτουν φυσικά την τιμητική προσκύνηση χρησιμοποιούν όμως για διδακτικούς και κατηχητικούς σκοπούς τη ζωγραφική των εικόνων.

Ο Χριστιανισμός βασίστηκε στο λόγο του Θεού, που του φύλαξαν και του διέδωσαν τα ιερά βιβλία. Τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης κυκλοφορούσαν σε ξεχωριστό τόμο το καθένα σε διαφορετικές εκδόσεις και συγκαταλέγονται ανάμεσα στα πρώτα θρησκευτικά χειρόγραφα με εικονογράφηση. Η εικονογράφηση των τεσσάρων ευαγγελίων της Καινής Διαθήκης των τετραευαγγελων, έμοιαζε με την εικονογράφηση των βιβλίων της Παλαιάς. Οι μικρογραφίες ήταν ενσωματωμένες στο κείμενο σε μια συνεχή σε ειρμό αφηγηματική σειρά, όπως δείχνουν δυο ευαγγέλια, στο Παρίσι και στη Φλωρεντία. Σύντομα το ευαγγέλιο έγινε αντικείμενο λατρείας τόσο για την ιερότητα του λόγου όσο και για της εικόνες του.

Από τα πολύ παλιά χρόνια η χριστιανική τέχνη συνέδεσε συμβολικά τους τέσσερις Ευαγγελιστές με 4 μορφές. Έτσι παριστάνονται: Ο **Ματθαίος** σαν *άγγελος* ή σαν *άνθρωπος*, γιατί αρχίζει το ευαγγέλιό του με το χαρμόσυνο μήνυμα του

αγγέλου για την γέννηση του Χριστού¹ . Ο **Μάρκος σαν λιοντάρι**, γιατί αρχίζει το ευαγγέλιό του με τη δυναμική παρουσία του Ιωάννη του Προδρόμου στην έρημο². Ο **Λουκάς σαν μοσχάρι**, γιατί στο πρώτο κεφάλαιο διηγείται τη θυσία του μοσχαριού στον Ναό από τον ιερέα Ζαχαρία, πατέρα του Προδρόμου ³ . Ο **Ιωάννης σαν αετός**, γιατί το υψηλό περιεχόμενο των πρώτων

στίχων του ευαγγελίου του παρομοιάζεται με το πέταγμα του αετού⁴

Εικόνα 1 : Hans Studer,
έγχρωμες ξυλογραφίες⁵

-
1. Μτ, κεφ. 1 – 2
 2. Μκ 1, 2 και εξής
 3. Λκ 1, 5 και εξής
 4. Ιω 1, 1 – 18
 5. <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-B118/381/2535,9834/>

Εικόνα 2: Οι Ευαγγελιστές Ματθαίος, Μάρκος, Λουκάς και Ιωάννης. Μικρογραφίες σε χειρόγραφο του 13ου αι., I. Μονή Πάτμου⁶

Στην ιεραποστολή χρησιμοποιούνται οι εικόνες για να εκχριστιανίσουν τους αλλόθρησκους. Αργότερα, τα ευαγγελικά αναγνώσματα, που συνδέθηκαν με τις γιορτές της εκκλησίας και είναι γνωστά ως περικοπές, αποτέλεσαν ένα άλλο λειτουργικό βιβλίο, στο οποίο η σειρά των αναγνωσμάτων ακολούθησε την ημερολογιακή σειρά των εκκλησιαστικών εορτών. Το νέο αυτό βιβλίο είναι γνωστό ως ευαγγελιστάριο. Η ορθή ονομασία του βιβλίου των περικοπών είναι ευαγγέλιο. Οι βυζαντινοί καλλιτέχνες από τα πατερικά κείμενα, αγάπησαν ιδιαίτερα τους λόγους

6. <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-B118/381/2535,9834/>

του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, γιατί τα κείμενα του προκαλούσαν δημιουργικά τη φαντασία τους.

Βυζαντινά ψηφιδωτά (Η καταγωγή, η χρήση και η ακτινοβολία του ψηφιδωτού)

Στην ύστερη αρχαιότητα τοποθετείται η τέχνη και η τεχνική των βυζαντινών ψηφιδωτών. Τα ψηφιδωτά την εποχή των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων χρησιμοποιούνταν για να διακοσμήσουν δημόσια κτήρια και ιερά. Τα ψηφιδωτά αυτά διαδόθηκαν με ραγδαία εξάπλωση στις μεγάλες πόλεις της Μεσογείου. Ένας νέος χριστιανικός συμβολισμός που διαμορφώθηκε εκείνη την εποχή ήταν η υιοθέτηση μυθολογικών θεμάτων (στεριάς, θάλασσας) που χρησιμοποιήθηκαν ως διακοσμητικά στοιχεία.

Τα ψηφιδωτά αυτά διακοσμούνταν κυρίως σε περιοχές όπου έτρεχαν νερά όπως στα Νυμφαία και στις θέρμες. Την εποχή των χριστιανικών χρόνων οι υψηλότερες επιφάνειες των τοίχων και οι θόλοι επενδύονται με μαρμάρινες πλάκες.

Οι διαφορές μεταξύ του ψηφιδωτού και της τοιχογραφίας είναι ότι έχουν μεγαλύτερη αντοχή στον χρόνο καθώς αποτελεί υλικό πολυτελείας και λαμπρότητας αντίθετα με τις τοιχογραφίες.

Οι ψηφίδες κατασκευάζονται από μάρμαρα, πέτρες, χρωματιστό γυαλί.

Εικονογραφικοί κύκλοι

- Δογματικός κύκλος
- Λειτουργικός κύκλος
- Ιστορικός ή εορταστικός κύκλος

Εικονογραφικοί κύκλοι είναι οι ομάδες εικόνων που βρίσκονται σε συγκεκριμένες θέσεις στο χριστιανικό ναό. Οι εικόνες χωρίζονται σε εικονογραφικές ομάδες-κύκλους, ανάλογα με τη σημασία, το θέμα και τη θέση τους στο ναό.

Δογματικός κύκλος: Εδώ περιλαμβάνονται όσες εικόνες βλέπουμε στην είσοδο, στον τρούλο και στην κόγχη του ιερού Βήματος ενός ναού. Στο νάρθηκα εικονίζεται ο Χριστός που κρατά Ευαγγέλιο ανοιχτό και μας ευλογεί. Στον τρούλο υπάρχει η εικόνα του Χριστού-Παντοκράτορα. Τον Παντοκράτορα περιβάλλουν Προφήτες και Άγγελοι ή η Θεοτόκος και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος. Οι τέσσερις Ευαγγελιστές εμφανίζονται στα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα που στηρίζουν τον τρούλο. Στην κόγχη του Ιερού, που ενώνει την οροφή με το δάπεδο, τοποθετείται η εικόνα της Θεοτόκου, γιατί ένωσε τον ουρανό με τη γη. Λέγεται Πλατυτέρα των ουρανών, γιατί αυτή κυοφόρησε τον άπειρο Θεό που και ο ουρανός ακόμα δεν μπορεί να χωρέσει.

Λειτουργικός κύκλος: Σ' αυτόν εντάσσονται οι εικόνες του Ιερού Βήματος. Η θέση τους είναι κάτω από την Πλατυτέρα. Αυτές είναι η παράσταση της Κοινωνίας των Αποστόλων. Πιο κάτω εικονίζονται οι Ιεράρχες και οι Διάκονοι, όπως ο Στέφανος. Στην Πρόθεση εμφανίζεται ο Χριστός Πάσχων με τα σύμβολα του Πάθους δηλαδή το Σταυρό και τη Λόγχη. Στο διακονικό εικονίζονται άγγελοι, προφήτες, παραστάσεις από την Παλαιά Διαθήκη και από τις εμφανίσεις του Χριστού μετά την Ανάσταση.

Ιστορικός ή εορταστικός κύκλος: Αποτελείται από τις εικόνες που βρίσκονται στις τέσσερις καμάρες, στους πλάγιους τοίχους και στο νάρθηκα του σταυροειδούς βυζαντινού ναού. Τα θέματα του είναι 12 (Δωδεκάορτο), συνήθως σκηνές από τη Γέννηση μέχρι την Ανάληψη του Χριστού και εικόνες αγίων της Εκκλησίας.

Οι βυζαντινοί αγιογράφοι είναι συνήθως άγνωστοι διότι από σεμνότητα δεν υπέγραφαν τα έργα τους. Προτιμούσαν με την ομορφιά της τέχνης τους να δοξολογούν το μεγαλείο του αληθινού δημιουργού, του Θεού.

«Ο ζωγράφος δεν είχε πλήρη ελευθερία διαμόρφωσης του έργου του. Τα χρώματα και τα πρόσωπα ήσαν, κατά το πλείστον, καθορισμένα. Αλλά μέσα σ' αυτά τα όρια ο καλλιτέχνης είχε ελευθερία. Ιδιαίτερο βάρος έδινε στο φωτισμό και την έκφραση των ματιών. Όλα τα υλικά στοιχεία προσλαμβάνουν μια άλλη ποιότητα, όλες οι κλασικές, γήινες γραμμές σπάζονται, για να κάνουν τον πιστό να αναγνωρίσει, ότι αυτό που βλέπει στην εικόνα, είναι ακριβώς το ίδιο με την πραγματικότητα γύρω του και ωστόσο διαφορετικό: είναι η μεταμορφωμένη πραγματικότητα, που διασπά τα όρια του φυσικού. Στο βαθμό που οι εικόνες μας μεταδίδουν μια βιβλική γνώση, μας

υπενθυμίζουν το λόγο του Θεού. Η εικόνα λοιπόν, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα σιωπηλό κήρυγμα».⁷

Είναι γνωστή η διαμάχη μεταξύ εικονομάχων και εικονολατρών που βασάνισε την Εκκλησία για πολλά χρόνια. Επικράτησε τελικά η πίστη της Εκκλησίας, όπως τη διατύπωσε, επί Ειρήνης της Αθηναίας, η Ζ' Οικουμενική Σύνοδος (787), η οποία όρισε και την τιμητική προσκύνηση των εικόνων και αργότερα η Τοπική Σύνοδος του 843 επί Θεοδώρας αναστήλωσε οριστικά τις εικόνες.

Την αναστήλωση των εικόνων γιορτάζει η Εκκλησία μας την Α' Κυριακή των Νηστειών, που ονομάζεται Κυριακή της Ορθοδοξίας.

Γι' αυτό, όταν προσκυνούμε τις άγιες εικόνες, η τιμή δεν απευθύνεται στο υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένες, αλλά, όπως έγραψε ο Μ. Βασίλειος, «πρός τό πρωτότυπον διαβαίνει».

Το βασικό επιχείρημα των εικονομάχων ήταν ότι ο Χριστός ως Θεός δε ζωγραφίζεται. Οι εικονολάτρες απαντούσαν ότι στην εικόνα του Χριστού, δε ζωγραφίζουμε ούτε τη θεία αλλά και ούτε την ανθρώπινη φύση. Αναπαριστάνουμε το σαρκωμένο Λόγο, και με τον τρόπο αυτό προσκυνούμε το πρόσωπο του, στο οποίο όμως οι δύο φύσεις είναι αχώριστα ενωμένες.

«Αν φτιάχναμε την εικόνα του αόρατου Θεού, πράγματι θα αμαρτάναμε- γιατί είναι αδύνατο να εικονιστεί το ασώματο και το ασχημάτιστο και το αόρατο και το απερίγραπτο. Και πάλι- αν φτιάχναμε εικόνες ανθρώπων και τις παίρναμε για θεούς και τις λατρεύαμε, πράγματι θα ήμασταν ασεβείς. Αλλά τίποτα απ' αυτά δεν κάνουμε. Γιατί, μια και ο Θεός σαρκώθηκε και φανερώθηκε στη γη με τη σάρκα και επικοινωνήσε με τους ανθρώπους και πήρε φύση και μέγεθος και σχήμα και χρώμα σάρκας, φτιάχνοντας την εικόνα δεν κάνουμε σφάλμα- γιατί ποθούμε να δούμε τη μορφή του, όπως λέει ο θείος απόστολος• "Τώρα βλέπουμε το Θεό μέσα σε καθρέφτη και θαμπά" (Α' Κορ. 13,12). Και η εικόνα είναι καθρέφτης και αίνιγμα που ταιριάζει με την παχύτητα του σώματος μας γιατί όσο και να μοχθήσει ο νους δεν μπορεί να ξεπεράσει τα σωματικά όρια, λέει ο θείος Γρηγόριος (Λόγος 28,13)»⁸.

7. (Ν. Νησιώτης, «Περί εικονογραφίας», Σύναξη, Αθήνα 1987, τεύχ. 24, σ. 107)

8. Ιωάν. Δαμασκηνού, *Πρός τούς διαβάλλοντες τās άγιες εικόνες*, 2, 5, μτφ. Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναρά, Θεσ/νίκη 1988, σελ. 257

3.3: ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ

Το βιβλίο στην Βυζαντινή κοινωνία

Οι Βυζαντινοί είχαν κληρονομήσει από την αρχαιότητα ένα βαθύ σεβασμό για την μάθηση και δεν έπαψαν ποτέ να θαυμάζουν την παιδεία των αρχαίων Ελλήνων. Το βυζαντινό εικονογραφημένο βιβλίο έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διάδοση κειμένων και μορφών της ελληνικής αρχαιότητας.

Η ζωγραφική των χειρογράφων καλλιεργήθηκε με επιμονή και επιτυχία. Πολλά μοναστήρια διέθεταν μεγάλες βιβλιοθήκες, που είχαν δημιουργηθεί με την παραγωγή βιβλίων μέσα σε αυτά ή από δωρεές πιστών. Στις βιβλιοθήκες οι μοναχοί μελετούσαν τα κείμενα και αντέγραφαν χειρόγραφα για τις ανάγκες των πιστών ή απλά για τη χάρη της μάθησης. Εκτός από τις μοναστικές βιβλιοθήκες υπήρχαν και ιδιωτικές όπως η περίφημη βιβλιοθήκη του πατριάρχη Φωτίου, αλλά και αυτοκρατορικές βιβλιοθήκες. Στα σημαντικά μοναστήρια και στο Μέγα Παλάτιον της Κωνσταντινούπολης υπήρχαν ειδικοί χώροι, τα scriptoria, γνωστά σήμερα ως «βιβλιογραφικά εργαστήρια» στα οποία δούλευαν συντονισμένα για την αντιγραφή χειρογράφων, δίνοντας σημασία στο σχεδιασμό του βιβλίου και στην καλαισθησία της γραφής, την καλλιγραφία. Στα εργαστήρια αυτά συντελέστηκε και η μετάβαση από τη μεγαλογράμματη στη μικρογράμματη γραφή.

Ως προς την παραγωγή των χειρογράφων, οι κώδικες, ένα πλήρες, άρτιο σώμα χειρόγραφων φύλλων, ήταν προϊόντα μιας πολυδάπανης και χρονοβόρας διαδικασίας. Τα φύλλα του χειρογράφου κατασκευάζονταν από δέρμα μοσχαριού, κατσίκας, αρνιού ή προβατίνας, που είχε υποστεί ειδική επεξεργασία, η οποία, σύμφωνα με μια αρχαία παράδοση, είχε ξεκινήσει από την Πέργαμο. Για αυτό το νέο υλικό γραφής έγινε γνωστό αργότερα με το όνομα περγαμηνή. Στην περίπτωση που το χειρόγραφο προοριζόταν για αυτοκράτορα, τα φύλλα του ήταν συχνά βαμμένα με πορφύρα και τα γράμματα του κειμένου χρυσά ή ασημένια.

Το δέρμα έχει την ιδιότητα να αναπνέει, γεγονός που βοήθησε τη διατήρηση του χειρογράφου τόσο στο υγρό κελί ενός μοναχού όσο στο ξηρό ντουλάπι ενός βιβλιοσυλλέκτη ή στα ράφια της βιβλιοθήκης ενός διανοούμενου. Η δομή του κώδικα συνέβαλλε στη διατήρησή του. Ο κώδικας έμενε κλειστός. Τα εξώφυλλά του ήταν

συχνά από ξύλο επενδυμένο με δέρμα, εκτός εάν το χειρόγραφο προοριζόταν για κάποιον επίσημο είχε ασημένιο ή χρυσό κάλυμμα, κοσμημένο με πολύτιμες πέτρες κι άλλα στολίδια. Τα μελάνια και τα πολυάριθμα χρώματα, από φυτικές και ορυκτές ουσίες, άντεχαν στους διάφορους εξωτερικούς φθοροποιούς παράγοντες.

Οι ίδιοι οι γραφείς διακοσμούσαν συχνά τους τίτλους ή και τα πρωτογράμματα ή ακόμη πρόσθεταν μία μικρή διακόσμηση στο τέλος κάποιου κεφαλαίου. Όμως, για την ουσιαστική εικονογράφηση, άφηναν ελεύθερο χώρο για τους ειδικούς στην τέχνη της ζωγραφικής των χειρογράφων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο γραφέας ήταν σύγχρονος κοσμηματογράφος και μικρογράφος, όπως ο Θεόδωρος Αγιοπετρίτης (τέλη 13ου-αρχές 14ου αιώνα). Οι βιβλιογράφοι συνεργάζονταν σε τρεις βασικούς τομείς: στη γραφή, στο κόσμημα και στις μικρογραφίες.

Έτσι μιλάμε για ένα αρχικό χειρόγραφο που χρησίμευε ως πρότυπο για ένα άλλο, αντίγραφο του ίδιου είδους, το οποίο με τη σειρά του μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για πολλαπλά, μεταγενέστερα αντίγραφα.

Όταν ένα χειρόγραφο τελείωνε, ο γραφέας μπορούσε να προσθέσει μερικούς στίχους στο τέλος, μια προσευχή για την ψυχή του ή μια επίκληση στους αναγνώστες για μεσιτεία προς τον Κύριο. Σπανιότερα υπέγραφε το έργο του.

Γενικά πάντως τονίζουν ότι το χειρόγραφο έγινε όχι για την δόξα «του γράψαντος», αλλά για την αγάπη και τη δόξα του Θεού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο :ΟΣΙΟΣ ΛΟΥΚΑΣ

Στο σημείο αυτό της εργασίας μας, θα παρουσιάσουμε στοιχεία για τη ζωή και το έργο του Οσίου Λουκά καθώς και για το μοναστήρι. Συγκεκριμένα θα ασχοληθούμε με την ίδρυση, ιστορία και προσφορά της Μονής καθώς και με την Εκκλησιαστική τέχνη που παρατηρούμε σε αυτή τη Μονή.

4.1: Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Όσιος Λουκάς ο Στειριώτης παίρνει το προσωνύμιο αυτό διότι θα εγκαταστήσει τη Μονή κοντά στην αρχαία Στείριδα, στη δυτική πλευρά του Ελικώνα. Θεωρείται από τους αναμορφωτές της μοναχικής ζωής, ενώ έζησε στην ευνοϊκή εποχή μετά το τέλος της εικονομαχίας (843).

Εικόνα 3 : Ο Όσιος Λουκάς ὁ ἐν Στειρίῳ⁹

9. <http://www.saint.gr/3624/saint.aspx>

Ο βίος του Όσιου Λουκά, ο οποίος «φέρει την σφραγίδα της Ιστορίας» κατά τον ιστορικό Γ. Κρέμο, που τον δημοσίευσε για πρώτη φορά στα "Φωκικά" το 1874, έχει γραφεί μετά το θάνατο του Οσίου, από ανώνυμο μοναχό. Ο συγγραφέας ήταν βαθύς γνώστης της κατάστασης και των γεγονότων. Δίνει αναμφισβήτητες πληροφορίες για τον ναό και το μοναστήρι και παρέχει ιστορικές μαρτυρίες για τις μεγάλες επιδρομές των Σλάβων, των Αράβων, των Σαρακηνών και των Βουλγάρων.

Σύμφωνα με το βιογράφο, πατρίδα του Οσίου ήταν το Καστρί της Φωκίδας. Οι πρόγονοί του ήταν Αιγινήτες, ο πατέρας του παντρεύτηκε μία Αιγινήτισσα, την Ευφροσύνη, με την οποία απέκτησε επτά παιδιά. Ο Λουκάς, γεννήθηκε στις 29 Ιουλίου του 896. Η παιδική του ηλικία ήταν γεμάτη στερήσεις, σκληρή εργασία, αλλά και πίστη στο Θεό. Ύστερα από τον θάνατό του πατέρα του απορροφήθηκε στην μελέτη της Αγίας Γραφής και την προσευχή. Από μικρή ηλικία ξεχώρισε για τα φιλανθρωπικά του συναισθήματα και τη συμπόνια που έδειχνε σε φτωχούς και κατατρεγμένους. Έφτανε σε σημείο να προσφέρει τα ρούχα του και τους καρπούς που είχε για να σπείρει. Λόγω της απασχόλησής του με τις γεωργικές εργασίες, δεν είχε καμία δυνατότητα μόρφωσης. Είχε μάλιστα το θάρρος να αυτοαποκαλείται «αμαθής και αγροίκος».

Σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών ακολούθησε κρυφά από την μητέρα του δύο μοναχούς από τη Ρώμη ως την Αθήνα και με σύστασή τους κατέφυγε πιθανότατα στην Μονή της Παντάνασσας. Επέστρεψε όμως στην οικογένειά του όταν συνελήφθη από στρατιώτες, οι οποίοι τον πέρασαν για δούλο, τον φυλάκισαν και τον μαστίγωσαν.

Μετά από μικρό χρονικό διάστημα και με την συγκατάθεση της μητέρας του αποσύρθηκε στο Ιωαννίτζη της Φωκίδας για να ζήσει σαν ερημίτης. Οι κάτοικοι της Δεσφίνας σήμερα το ονομάζουν Γιαννιμάκι. Εκεί εφάρμοσε αυστηρό ασκητικό πρόγραμμα συνεχούς νηστείας. Έκανε επίσης αγρυπνίες και προσευχόταν συνέχεια. Παρόλο που απομακρύνθηκε από τον κόσμο, βοηθούσε πνευματικά όποιον του το ζητούσε, ήταν γεμάτος καλοσύνη και αγάπη προς όλους. Εκεί παρέμεινε από το 910 ως το 917. Λόγω της επιδρομής των Βουλγάρων στη Βοιωτία και τη Φωκίδα, πέρασε στην απέναντι ακτή του Κορινθιακού κόλπου και παρέμεινε 10 χρόνια. Το 927 κατέφυγε και πάλι στο Ιωαννίτζη όπου παρέμεινε 12 χρόνια. Το 939 το εγκατέλειψε και πήγε στον Κάλαμο, όπου έμεινε τρία χρόνια. Στη συνέχεια έφυγε μαζί με άλλους για να σωθεί από την επιδρομή των Τούρκων και πέρασε στο μικρό νησί Άμπελο,

απέναντι από την Αντίκυρα. Βρέθηκε κάποια στιγμή της ζωής του κοντά σε ένα μοναχό στο Ζεμενό. Το 945 την εγκατέλειψε για να εγκατασταθεί οριστικά, πλέον στη σημερινή θέση του μοναστηριού. Μεταμόρφωσε το χώρο αυτό σε *παράδεισον ωραιότατον, ου γεύσει μόνον αλλά και οφθαλμοίς χαριζόμενον*. Έζησε εκεί ως την κοίμησή του.

Το Νοέμβριο του 952 πρόβλεψε το θάνατο του και στις 7 Φεβρουαρίου του 953 έφυγε από την επίγεια ζωή. Έζησε 56 έτη, 7 μήνες και 8 μέρες. Ένας μαθητής του, ο Γρηγόριος τον έθαψε μέσα στο κελί του.

Δύο χρόνια μετά τον θάνατό του μερικοί από τους μαθητές του ολοκλήρωσαν τον ναό της Αγίας Βαρβάρας και μετέτρεψαν το κελί του, όπου ήταν και ο τάφος του, σε *«ιερόν ευκτήριον»* και έτσι ιδρύθηκε η πρώτη μοναστική κοινότητα το 955. Ο σεπτός του τάφος ήταν η σωτήρια ελπίδα, η οποία *«ανέβλυζε αενάους ιάσεις»* καθώς ο άγιος θεραπευε και έσωζε ανθρώπινες ζωές.

Ο Όσιος Λουκάς διακρίθηκε για την εργατικότητα, την φιλοκαλία, την εγκράτεια, την ευσπλαχνία, την φιλοξενία, τη φιλανθρωπία. Επιπλέον η άσκησή του περιελάμβανε σκληρή σωματική εργασία. Αυτή ήταν να καλλιεργεί την άγωνα γη και να τη μετατρέπει σε ένα εύφορο κήπο. Η ζωή του θα μπορούσε να αποτελέσει πρότυπο περιβαλλοντικής ηθικής. Μετέφερε με το γαϊδουράκι του ακόμη και αγαθά στο κοντινό χωριό. Ζούσε πάντοτε ασκούμενος: ο βίος του λέγει *«ὑπηρετών, ξυλοσφυρών, υδροφορών, μαγειρίου και τραπέζης επιμελούμενος, δίκτυα καταρτίζων, αλειείας μεταποιούμενος»*

Είχε προικισθεί επίσης με προφητική ικανότητα, όπως φάνηκε παραπάνω όπου αναφέρεται πως πρόέβλεψε το θάνατό του, η οποία αποδείχτηκε αλάνθαστη τόσο στον Εθνικό όσο και στον ιδιωτικό βίο. Είχε μιλήσει για την εισβολή των Βουλγάρων, που διασκόρπισαν τους κατοίκους της Στερεάς Ελλάδας στην Εύβοια και την Πελοπόννησο. Το 941, όταν ακόμη ζούσε, είχε προφητεύσει την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Σαρακηνούς. «Ρωμανός Κρήτην χειρούται» ήταν τα λόγια του τα οποία επαληθεύτηκαν με την ανακατάληψη του νησιού το 961 από το Νικηφόρο Φωκά.

Το μοναστήρι έχει επιβεβαιώσει την αρπαγή των λειψάνων του Οσίου Λουκά κατά τον 13 αιώνα από Σταυροφόρους που τα μετέφεραν στο Βατικανό. Το ιερό λείψανο του Οσίου Λουκά μεταφέρθηκε σε πολλά μέρη ανάλογα με τις κατακτήσεις. Μέχρι πριν από λίγα χρόνια βρισκόταν στη Βενετία, και ένα τμήμα της αγίας κάρας του στη μονή του Φιλοθέου του Αγίου Όρους. Επιστράφηκε πίσω στη Μονή από το

ναό του αγίου Ιώβ της Βενετίας όπου βρισκόταν. Η μετακομιδή του ιερού λειψάνου εορτάζεται την Κυριακή των Προπατόρων κατά το μήνα Δεκέμβριο.

Η Μονή πανηγυρίζει στις 7 Φεβρουαρίου, ημέρα της Κοιμήσεως του Οσίου Λουκά, και στις 3 Μαΐου, ημέρα της ανακομιδής των ιερών λειψάνων του. Τη δεύτερη Κυριακή του Δεκεμβρίου (επαναφορά του ιερού λειψάνου του Αγίου από τη Δύση) και 4 Δεκεμβρίου (Αγίας Βαρβάρας).

Παραθέτουμε το Απολυτίκιο του Οσίου Λουκά:

« Ἦχος α΄. Τῆς ἐρήμου πολίτης.

Τῆς Ἑλλάδος τὸ κλέος, καὶ Ὁσίων τὸ καύχημα, καὶ τὸν τοῦ Στειρείου φωστῆρα, καὶ οἰκίτορα ὄσιον, τιμήσωμεν ἁσμάτων ἐν ὡδαίς, Λουκᾶν τὸν θεοφόρον εὐσεθῶς, τῷ Χριστῷ γὰρ οἰκειούται διαπαντός, τοῦς πίστει ἀνακράζοντας, δόξα τῷ δεδωκότι σοι ἰσχύν, δόξα τῷ σὲ στεφανώσαντι, δόξα τῷ ἐνεργούντι διὰ σοῦ, πάσιν ἰάματα».¹⁰

4.2: Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Η τοποθεσία στην οποία ορθώνεται το οικοδομικό σύμπλεγμα τη Μονής του Οσίου Λουκά καθόρισε και το φρουριακό χαρακτήρα της. Το μοναστήρι είναι χτισμένο στην πλαγιά του Ελικώνα, κοντά στο χωριό Στείρι της Βοιωτίας.

10. <http://www.saint.gr/3624/saint.aspx>

Εικόνα 4: Χάρτης¹¹

Η οικοδομή του καθολικού του μοναστηριού τοποθετείται χρονολογικά στις πρώτες δεκαετίες του 11ου αιώνα, (μετά το 1011 και πριν από το 1048). Έχει Κωνσταντινοπολίτικα πρότυπα που όμως δεν έχουν διασωθεί. Γενικά ο ναός διακρίνεται για την ιδιαίτερη εξωτερική και εσωτερική κομψότητα. Ο ναός αυτός ανοικοδομήθηκε με γενναίες βασιλικές και ηγεμονικές χορηγίες.

Ο Ρωμανός ο Β΄ ευγνωμονώντας τον Όσιο Λουκά που προέιπε την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Άραβες αποφάσισε την ανέγερσή του. Ο ελευθερωτής της Κρήτης Νικηφόρος Φωκάς εγκρίνει την εκτέλεση του τάματος. Ο διάδοχός του Τσιμισκής δεν εγκρίνει τη δαπάνη και τέλος η μητέρα του Βασιλείου Βουλγαροκτόνου πραγματοποιεί την αρχική απόφαση και έτσι εκπληρώθηκε το τάμα και χτίστηκε ο ναός.

Σε περιόδους επιδρομών είχε το ρόλο ασφαλούς καταφυγίου των

11. <https://www.google.gr/search?q=%CF%87%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B7+%CE%B2%CE%BF%CE%B9%CF%89%CF%84%CF%85%CE%B9%CE%B1&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=I6haU4QRpsHsBtqxgKgM&ved=0CCoQsAQ&biw=1152&bih=701>

καταδιωκόμενων κατοίκων της περιοχής. Μέσα από αυτό φαίνεται ο φρουριακός χαρακτήρας του, κατάλοιπα του οποίου σήμερα είναι ο ευρύχωρος περίβολος και ο μοναδικός διασωθείς αμυντικός του πύργος. Η ευρύτερη περιοχή δέχτηκε στο πέρασμα του χρόνου σφοδρές επιδρομές. Από τις πιο καταστροφικές εισβολές ήταν εκείνη των Νορμανδών κατά την Β΄ σταυροφορία που είχε φοβερές επιπτώσεις στη γύρω περιοχή.

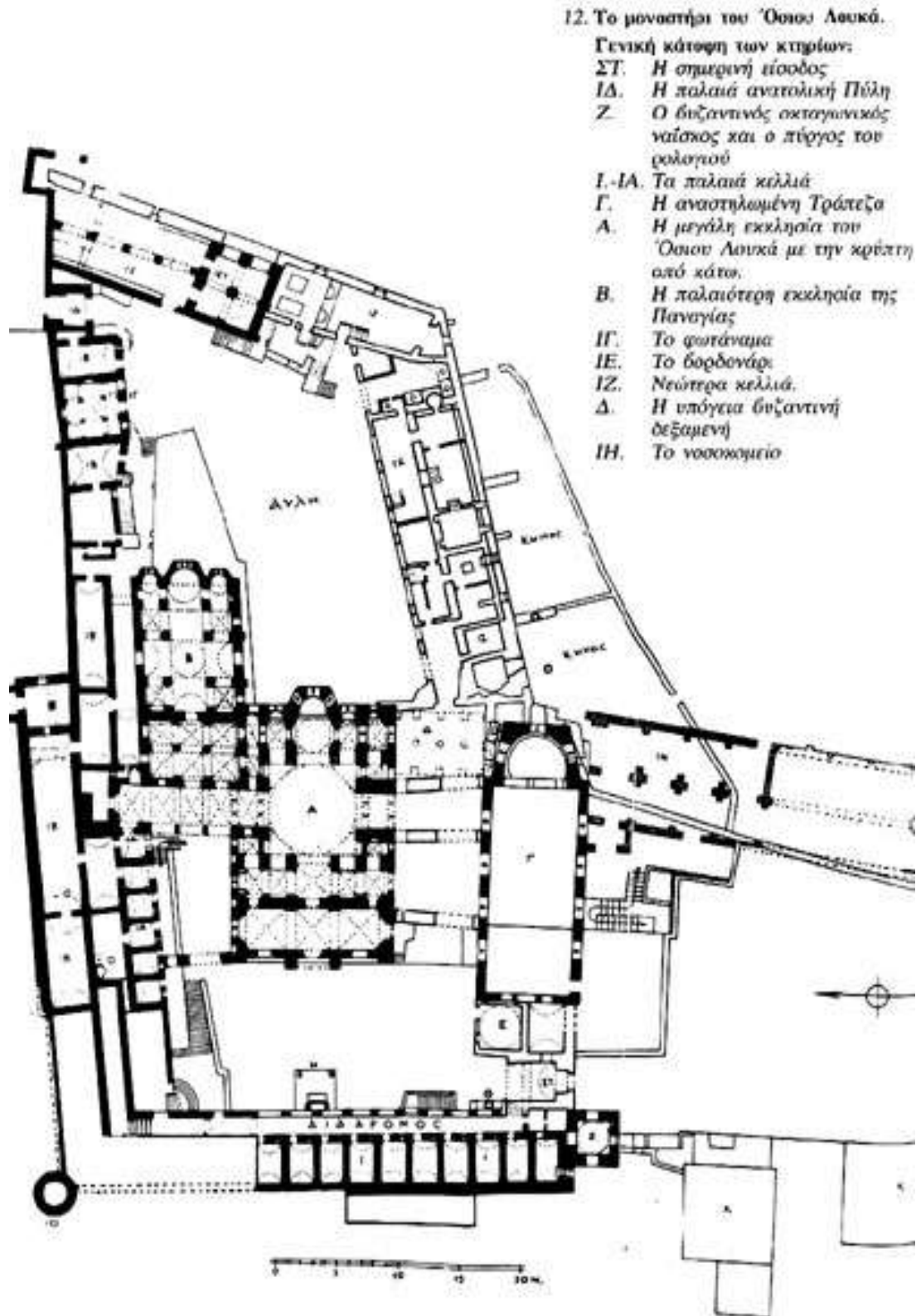
4.3: ΚΤΗΡΙΑΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ

Η Μονή σήμερα αποτελείται από τους δύο μεγάλους ναούς με την κρύπτη, την τράπεζα, τον πύργο του κωδωνοστασίου και τα κελιά με τους βοηθητικούς χώρους. Η κύρια και αρχική πύλη βρίσκεται στη ΒΑ γωνία της ανατολικής αυλής. Σήμερα ο επισκέπτης μπαίνει από μια μικρή τοξωτή πύλη που ανοίγεται στον νότιο τοίχο του περιβόλου, κάτω από τον πύργο του ρολογιού. Σήμερα στο χώρο της Μονής λειτουργεί μουσείο με εκθέματα από την ιστορία της Μονής. Εκεί παλιά βρισκόταν η τραπεζαρία.

Σήμερα είναι μνημείο παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς προστατευόμενο από την Unesco.

Παραθέτουμε την κάτοψη¹² των κτηρίων -της Μονής Οσίου Λουκά- και παρακάτω περιγράφονται τα κτίρια πιο αναλυτικά.

12. Π. Λαζαρίδη, *το μοναστήρι του Οσίου Λουκά*, Αθήνα, (χ.χ.), σ. 30

Εικόνα 5: Γενική κάτοψη των κτηρίων της Μονής Οσίου Λουκά

4.4: ΤΟ ΚΑΜΠΑΝΑΡΕΙΟΝ ΚΑΙ Η ΚΡΥΠΤΗ

Περνώντας τον κεντρικό πυλώνα εισόδου της Μονής αντικρίζουμε το καμπαναρείον με το μεγάλο ρολόι το οποίο μετράει το πέρασμα του χρόνου . Το βλέμμα αμέσως εστιάζει στους δυο επιβλητικούς συνεχόμενους ναούς. Ο μεγαλύτερος είναι το καθολικό της Μονής και τιμάται στο όνομα του ιδρυτή της του Οσίου Λουκά . Δίπλα της στην βόρεια πλευρά, βρίσκεται η εκκλησία της Παναγίας. Υπάρχει και τρίτος υπόγειος ναός, η Κρύπτη, κάτω από το καθολικό.

Εικόνα 6 :Ο τάφος του Οσίου στο ναό της Αγίας Βαρβάρας (κρύπτη)¹³

Εικόνα 7:Τοιχογραφία στο ναό της Αγίας Βαρβάρας¹⁴

13. http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=art/contents.asp&main=ART_8&file=1.htm

14. http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=art/contents.asp&main=ART_8&file=1.htm

Εικόνα 8 : Κρύπη, Το Ιερό με το μαρμάρινο τέμπλο

Εικόνα 9:Τοιχογραφία, Βαϊοφόρος

Η τοιχογραφία που αναπαριστά τη θριαμβευτική είσοδο του Χριστού στα Ιεροσόλυμα βρίσκεται στην Κρύπη.

Εικόνα 10:Τοιχογραφία, Μυστικός Δείπνος

Στην Κρύπτη βρίσκεται μια ακόμα τοιχογραφία εκείνη με το Μυστικό Δείπνο όπου ο Χριστός και οι μαθητές του σε μια ημικυκλική τράπεζα συμμετέχουν στο Πασχάλιο Δείπνο, όπου παραδόθηκε το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

4.5: Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Είναι ο παλαιότερος αφού χρονολογείται μεταξύ του 961 και του 966. Σύμφωνα με την αρχαιολογική έρευνα η σημερινή οικοδομή αντικατέστησε έναν αρχαιότερο ναό στην ίδια θέση, που δεν μπορεί να είναι άλλος από την Αγία Βάρβαρα που μας μνημονεύει ο βιογράφος του Οσίου. Ο αρχιτεκτονικός της τύπος, επηρεασμένος από την «σχολή της Κων/πολης», είναι σταυροειδής σύνθετος τετρακίονιος με τρούλο και είναι ο πρώτος ναός αυτού του τύπου στην Ελλάδα. Κύριο χαρακτηριστικό είναι η επιμελημένη εξωτερική εμφάνιση με την πλινθοπερίκτιστη τοιχοποιία και τον πλίθινο διάκοσμο.

Εικόνα 11: Ο Ναός της Παναγίας¹⁵

Ο κεντρικός τρούλος στηρίζεται σε 4 κίονες για αυτό ονομάζεται τετρακίονιος. Είναι επίσης οκτάπλευρος στέφεται με τοξωτά γείσα και έχει ένθετους κιονίσκους στις ακμές των πλευρών.

Εικόνα 12: Ο τρούλος του ναού της Παναγίας¹⁶

Οι ανάγλυφες μαρμάρινες πλάκες με τις οποίες έχει επενδυθεί εξωτερικά ο τρούλος, τα κιονόκρανα, το τέμπλο και γενικά όλος ο γλυπτός διάκοσμος φανερώνει

15. http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=art/contents.asp&main=ART_8&file=1.htm

16. http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=art/contents.asp&main=ART_8&file=1.htm

ότι καλλιτέχνες από την πρωτεύουσα συνεργάστηκαν με ντόπιους τεχνίτες με επιδράσεις από την ισλαμική τέχνη. Το ψηφιδωτό δάπεδο του ναού εντυπωσιάζει με την υψηλή αισθητική και δηλώνει μάλλον την Αλεξανδρινή καταγωγή του.

Ωστόσο, τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού δεν έχει διασωθεί, εκτός από λίγα διακοσμητικά στοιχεία.

4.6: ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Εικόνα 13 : Άποψη του Καθολικού¹⁷

Το καθολικό του μοναστηριού είναι κτίσμα του 11^{ου} μ. Χ. αι., διακρίνεται για την ιδιαίτερη εξωτερική και εσωτερική κομψότητά του. Ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο των ηπειρωτικών σύνθετων οκταγωνικών ναών, λόγω της στήριξης του τρούλου σε οκτώ σημεία, και θεωρείται ο πρώτος αυτού του τύπου στην Ελλάδα. Τα δάπεδα είναι στρωμένα με μάρμαρα, είτε στον τύπο με τις μεγάλες πλάκες στον κεντρικό χώρο είτε στον τύπο του μαρμαροθετήματος στους μικρότερους χώρους. Δυτικά είναι προσκολλημένος ο νάρθηκας, ενώ σε όλη την επιφάνεια του κτηρίου, εκτός από την περιοχή του τρούλου και του ιερού, εκτείνεται υπερώο που το ενισχύει στατικά. Κάτω από το δάπεδο του καθολικού, ο χώρος που αντιστοιχεί στο κεντρικό τμήμα του ναού και το ιερό σχηματίζει την κρύπτη της Αγίας Βαρβάρας. Στο βόρειο άκρο

17. http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=art/contents.asp&main=ART_8&file=1.htm

της κρύπτης βρίσκεται ο τάφος του Οσίου Λουκά, ενώ δεξιά και αριστερά από το ιερό ακόμα δύο κτιστοί τάφοι αποδίδονται από την παράδοση στον αυτοκράτορα Ρωμανό Β΄ και τη σύζυγο του Θεοφανώ.

4.7: ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Ο ναός του Οσίου Λουκά διακρίνεται για την μεγαλοπρέπειά του και τον εσωτερικό του διάκοσμο (ψηφιδωτά, τοιχογραφίες). Τα ψηφιδωτά διακρίνονται στα ψηλότερα σημεία των τοίχων και γενικά σε όλο το ναό. Ο ναός διακρίνεται από τον πλούσιο εσωτερικό του διάκοσμο εφόσον το δάπεδο του ναού διακοσμείται από λαμπρά ψηφιδωτά που ανήκουν στη μεταβυζαντινή τέχνη. Χρονολογούνται στη δεύτερη και τρίτη δεκαετία του ενδέκατου αιώνα καθώς διακρίνονται και για την ψηφιδωτή τους διακόσμηση εφόσον συμπληρώνουν παραστάσεις ενός ιδιαίτερα μεγάλου αριθμού αγίων κυρίως μοναχών, ιεραρχών, στρατιωτικών αγίων και αγίων ιατρών.

Το εσωτερικό του ναού χαρακτηρίζεται από μεγαλοπρέπεια και λεπτότητα εφόσον το δάπεδο είναι μαρμάρινο και το κάτω μέρος των τοίχων είναι διακοσμημένο με μάρμαρα ενώ το πάνω μέρος με ψηφιδωτά.

Η διάρθρωση του εσωτερικού του κυρίως ναού σε τέσσερις επάλληλες ζώνες ακολουθεί τη σταθερή αρχή των μεσοβυζαντινών ναών με ψηφιδωτό διάκοσμο, όπως η Νέα Μονή Χίου και το Δαφνί.

Ξεκινώντας από τον τρούλο μέχρι τα χαμηλά σημεία εικονίζεται ιεραρχικά η Εκκλησία με σκηνές από τη ζωή του Χριστού να καλύπτουν το μεγαλύτερο τμήμα των επιφανειών. Αρχικά ο τεράστιος τρούλος του ναού ήταν διακοσμημένος με ψηφιδωτά (παντοκράτωρ, άγγελοι, προφήτες).

Στον τρούλο υπήρχε η παράσταση του Παντοκράτορα, η οποία δυστυχώς καταστράφηκε.

Ο Ναός είναι διακοσμημένος με περίφημα ψηφιδωτά και ορθομαρμαρώσεις. Γι αυτό χαρακτηρίζεται και ως η «Αγία Σοφία» της Ρούμελης.

Εικόνα 14: Μαρμαροθέτημα στο δάπεδο του κυρίως ναού

Οι ψηφιδωτές εικόνες διακρίνονται σε δυο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία υπάγονται μεγάλων διαστάσεων εικόνες που διακοσμούσαν εκκλησίες. Οι εικόνες της πρώτης κατηγορίας χρονολογούνται μεταξύ 11ου και 14ου αι., οι οποίες παραστάνουν μεμονωμένους αγίους.

Η δεύτερη κατηγορία παραλαμβάνει τριάντα κομμάτια μικρού μεγέθους ψηφιδωτών εικόνων συχνά με μικροσκοπικές ψηφίδες. Οι εικόνες αυτές ανάγονται στο δεύτερο μισό του 13ου και 14ου αι. Οι περισσότερες από αυτές τις εικόνες παραστάνουν αγίους καθώς και μικρές ευαγγελικές σκηνές.

Εικόνα 15: Ψηφιδωτό, Ο Χριστός με ανοικτό το Ευαγγέλιο

Η εικόνα που αναπαριστά το Χριστό με ανοικτό το Ευαγγέλιο βρίσκεται στο τύμπανο της πόρτας από το νάρθηκα στο ναό και ψηλότερα στους τέσσερις κύκλους εικονίζονται η Παναγία, ο Ιωάννης ο Πρόδρομος και δύο άγγελοι.¹⁸

Εικόνα 16: Τοιχογραφία, Παντοκράτορας

Η τοιχογραφία με τον Παντοκράτορα βρίσκεται στον τρούλο του ναού Γύρω από το Χριστό υπάρχουν ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, η Παναγία και τέσσερις άγγελοι.

18. Π. Λαζαρίδη, *το μοναστήρι του Οσίου Λουκά*, Αθήνα, (χ.χ.), σ. 24

Εικόνα 17: Ψηφιδωτό, Ο Νιπτήρας

Το παραπάνω ψηφιδωτό υπάρχει στη βόρεια πλευρά του νάρθηκα¹⁹. Ο Χριστός πλένει τα πόδια του Πέτρου και ύστερα των άλλων μαθητών του, για να τους διδάξει την ταπεινοφροσύνη.

Εικόνα 18: Ψηφιδωτό, ο Άγιος Λουκάς

19. Π. Λαζαρίδη, *το μοναστήρι του Οσίου Λουκά*, Αθήνα, (χ.χ.), σ. 37

Το παραπάνω ψηφιδωτό (εικόνα 18) βρίσκεται στο δυτικό τύμπανο της βόρειας εισόδου του ναού και είναι ίσως από τα πιο αντιπροσωπευτικά και από εκείνα που μένουν χαραγμένα στη μνήμη του επισκέπτη²⁰

Εικόνα19 : Ψηφιδωτό, η Σταύρωση

Η εικόνα της Σταύρωσης βρίσκεται στο νάρθηκα . Αριστερά από το Χριστό η Παναγία και δεξιά ο Ιωάννης ο μαθητής του Χριστού.

20. Π. Λαζαρίδη, *το μοναστήρι του Οσίου Λουκά*, Αθήνα, (χ.χ.), σ. 20

Εικόνα 20 : Ψηφιδωτό, η Ανάσταση²¹

Η παραπάνω εικόνα μας δείχνει την Ανάσταση του Κυρίου (ή την κάθοδο στον Άδη). Ο χριστός συντρίβει τις πύλες του Άδη και σηκώνει τον Αδάμ.

21. Π. Λαζαρίδη, *το μοναστήρι του Οσίου Λουκά*, Αθήνα, (χ.χ.), σ. 33

Εικόνα 21: Ψηφιδωτό, η Γέννηση του χριστού

Η Γέννηση του χριστού. Βρίσκεται στο ΝΑ ημιχώνιο. Στη μέση εικονίζεται η Παναγία με το Χριστό στη φάτνη. Δεξιά υπάρχει το λουτρό του βρέφους Ιησού και Ποιμένες. Αριστερά ο Ιωσήφ και οι Μάγοι. Επάνω από το σπήλαιο Άγγελοι.²²

Εικόνα 22: Ψηφιδωτό, η Βάπτιση

22. Π. Λαζαρίδη, *το μοναστήρι του Οσίου Λουκά*, Αθήνα, (χ.χ.), σ. 44

Η εικόνα της Βάπτισης του Κυρίου βρίσκεται στο ΝΔ ημιχώνιο. Αναπαριστά τη Βάπτιση του Χριστού, αριστερά υπάρχουν δύο άγγελοι, δεξιά ο Ιωάννης ο Βαπτιστής. Είναι ιδιαίτερη εικόνα και στο νερό υπάρχει η προσωποποίηση του Ιορδάνη.

Εικόνα 23: Ψηφιδωτό, η Υπαπαντή του Χριστού

Η Υπαπαντή του Χριστού. Δεξιά εικονίζεται ο Ιωσήφ και η Παναγία , με τον μικρό Χριστό. Αριστερά ο Δίκαιος Συμεών και η προφήτισσα Άννα. Βρίσκεται στο ΒΔ ημιχώνιο.

Εικόνα 24 : Το μαρμάρινο τέμπλο

Η παραπάνω εικόνα δείχνει το μαρμάρινο τέμπλο (εικονοστάσι) στο Ιερό του μεγάλου ναού. Οι δύο εικόνες της Παναγίας και του Χριστού είναι έργα του Μιχαήλ Δαμασκηνού και έχουν κλαπεί το 1980.²³

Εικόνα 25: Εσωτερικό, κόγχη ιερού, Πλατυτέρα, Καθολικό Μονής Οσίου Λουκά²⁴

23. Π. Λαζαρίδη, *το μοναστήρι του Οσίου Λουκά*, Αθήνα, (χ.χ.), σ. 46

24. <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C117/510/3330.13434/>

Στην κόγχη του Ιερού, που ενώνει την οροφή με το δάπεδο, τοποθετείται η εικόνα της Θεοτόκου. «Λέγεται Πλατυτέρα των ουρανών, γιατί αυτή κυοφόρησε τον άπειρο Θεό που και ο ουρανός ακόμα δεν μπορεί να χωρέσει». ²⁵

Εικόνα 26 : Ο Ιησούς του Ναυή

Η τοιχογραφία που εικονίζει τον Ιησού του Ναυή να συνομιλεί με τον Αρχάγγελο Μιχαήλ που δεν φαίνεται. Βρίσκεται στον Ανατολικό τοίχο της βόρειας εισόδου του ναού. Ανήκει στον ζωγραφικό διάκοσμο της εξωτερικής πλευράς του δυτικού τοίχου της παλαιότερης εκκλησίας της Παναγίας.²⁶

Ο Ιησούς του Ναυή ήταν ηγέτης του έθνους Ισραήλ, ο οποίος διαδέχτηκε τον Μωυσή. Καταγόταν από τη φυλή Εφραΐμ και ήταν γιος του Ναυή, ή αλλιώς Νουν. Το έτος που το έθνος Ισραήλ βγήκε από την Αίγυπτο, ο Ιησούς διέπρεψε σαν αρχηγός σε μάχη εναντίον των Αμαληκιτών τους οποίους και συνέτριψε. Μετά το θάνατο του Μωυσή ήταν εκείνος που οδήγησε το λαό του Ισραήλ στη γη Χαναάν (γη της Επαγγελίας).

25. <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C117/510/3330,13434/>

26. Π. Λαζαρίδη, το μοναστήρι του Οσίου Λουκά, Αθήνα, (χ.χ.), σ.25

Εικόνα 27: Ψηφιδωτό, ο προφήτης Δανιήλ

Η εικόνα με τον προφήτη Δανιήλ να βρίσκεται μέσα στο λάκκο με τα λιοντάρια βρίσκεται στο Διακονικό. Ο προφήτης αυτός ήταν Ισραηλίτης, σε νεαρή ηλικία μεταφέρθηκε αιχμάλωτος στη Βαβυλώνα και υπηρέτησε στην αυλή του βασιλιά Ναβουχοδονόσορα όπου και ανατράφηκε. Μετά από τριετή εκπαίδευση μαζί με τρεις φίλους του τοποθετήθηκε σε ανώτερες θέσεις του παλατιού. Ο Δανιήλ ήταν πιστός στην εφαρμογή του Μωσαϊκού νόμου.

Από έφηβος είχε το χάρισμα της προφητείας, δοσμένο από το Θεό, και εξήγησε όνειρα του βασιλιά Ναβουχοδονόσορα και των αξιωματούχων του. Λόγω των χαρισμάτων τοποθετήθηκε διοικητής της Βαβυλώνας και αργότερα ανέλαβε και άλλες κυβερνητικές θέσεις.

Η άνοδος του Δανιήλ στα υψηλότερα αξιώματα δημιούργησε φθόνο και αντιπάθειες προς το πρόσωπό του, μέχρι το σημείο να τον συκοφαντήσουν στο βασιλιά. Αποτέλεσμα ήταν ο βασιλιάς μετά από πιέσεις που δεχόταν να ρίξει το Δανιήλ σε λάκκο με λιοντάρια. Τότε όμως ο Θεός επενέβη, στέλνοντας άγγελο Του για να τον προστατεύσει. Η πίστη του Δανιήλ στο Θεό, ήταν παράδειγμα προς μίμηση και υπόδειγμα δικαιοσύνης.

4.8: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Το μοναστήρι αντιμετώπισε μεγάλες δυσκολίες κάθε φορά που υπήρχε αναταραχή ή κάποιος πόλεμος στην Ελλάδα. Για παράδειγμα στη Φράγκικη κατοχή (1214-1224) μ.Χ. έπαθε ζημιές και έχασε πολλά από τα πολύτιμα κειμήλιά του και τα πλούτη του. Διώχτηκαν οι μοναχοί και παραχωρήθηκε ο Όσιος Λουκάς στους λατίνους παπάδες του Παναγίου Τάφου οι οποίοι πήραν και τα λείψανα του Αγίου.

Στην Τουρκοκρατία αποτέλεσε το αποκούμπι των χριστιανών που ζούσαν στις γύρω περιοχές, το στρατόπεδο του Ανδρίτσου (πατέρα του Οδυσσέα Ανδρούτσου).

Κατά την Ελληνική επανάσταση του 1821 ήταν το ορμητήριο των οπλαρχηγών και των αγωνιστών της Βοιωτίας, της Λοκρίδας και της Φωκίδας. Ο ηρωικός επίσκοπος των Σαλώνων Ησαΐας, ευλόγησε τα όπλα και ύψωσε εκεί τη σημαία της Επανάστασης στη Ρούμελη, στις 26 Μαρτίου 1821 μαζί με τους μοναχούς και πολλούς αγωνιστές.

Εικόνα 28: Ο Σαλώνων Ησαΐας, προτομή στη Μονή Οσίου Λουκά²⁷

27. http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97%CF%83%CE%B1%CE%90%CE%B1%CF%82_%CE%A3%CE%B1%CE%BB%CF%8E%CE%BD%CF%89%CE%BD

Ο Επίσκοπος Σαλώνων Ησαΐας (1780-1821) ήταν Έλληνας κληρικός, μέλος της Φιλικής Εταιρίας, αγωνιστής του 1821 και ο πρώτος επίσκοπος που έπεσε μαχόμενος στην Ελληνική Επανάσταση (1821).

Εικόνα 29: Ανδριάντας του Ησαΐα στο κέντρο της Αμφισσας²⁸

Γεννημένος στη Δεσφίνα Φωκίδος, έμαθε εκεί τα πρώτα του γράμματα, συγκεκριμένα στα Σάλωνα (Αμφισσα). Το 1797 εκάρει μοναχός στη Μονή Τιμίου Προδρόμου Δεσφίνας και χειροτονήθηκε διάκονος στη Μονή Οσίου Λουκά. Γρήγορα έγινε Ηγούμενος, βοηθήθηκε από τον Ανδριανουπόλεως Πατριάρχη Κυρίλλο Στ', όπου και τον κάλεσε το 1814 στην Κωνσταντινούπολη για επιμόρφωση. Εκεί γνωρίστηκε με τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', και το 1818 μυήθηκε στην Φιλική Εταιρία. Συγκέντρωνε όπλα και χρήματα, τα οποία αποθήκευε στα Σάλωνα. Τον Ιανουάριο του '21, κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', και αφού έλαβε συγκεκριμένες οδηγίες, μετέβη στην Πελοπόννησο τον Φεβρουάριο.

28. http://www.fokida.gr/site/categories/epanastassi/episkopos_salonon_isaias.csp

Εικόνα 30: Πατριαρχικό Σιγίλιο ²⁹

Εκεί συνάντησε τους επισκόπους Παλαιών Πατρών Γερμανό, τον Ναυπλίου Γρηγόριο και τον Τριπόλεως Δανιήλ. Στις 11 Μαρτίου αποβιβάστηκε στην Αντίκυρα για να επιστρέψει στην επισκοπή του και ύστερα συνάντησε στη Λιβαδειά τους επισκόπους Διονύσιο Β' των Αθηνών και τον Νεόφυτο Ταλαντίου. Στη συνέχεια συναντήθηκε με τον Αθανάσιο Διάκο, ο οποίος είχε την εμπιστοσύνη του τοπάρχη Καραΐσμη, ενώ ήλθε σε συνεννόηση με τους προκρίτους της εποχής του. Στις 24 Μαρτίου ο Ησαΐας ευλογεί τα όπλα των ανδρών του Πανουργιά στο Μοναστήρι του Προφήτη Ηλία. Κάποιοι ακόμα αγωνιστές ήταν ο Δυοβουνιώτης, ο Σκαλτσάς, ο Τράκκας και άλλοι διαλεχτοί πολεμιστές και καπετάνιοι του αγώνα.

29. http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=art/contents.asp&main=ART_8&file=1.htm

Εικόνα 31: Το αργυρό Ευαγγελιστάριο του Εθνομάρτυρος Επισκόπου Σαλώνων Ησαΐα πάνω στο οποίο ώρκισε τους Αγωνιστές του 1821³⁰

Στις 27 Μαρτίου αρχίζει η πολιορκία του κάστρου των Σαλώνων, από τους επαναστάτες του Πανουργιά, ενώ στην πόλη συγκροτήθηκε «ελληνική διοίκηση». Την ίδια μέρα πραγματοποιείται η επίσημη έναρξη του Αγώνα από τον Ησαΐα Σαλώνων ορκίζοντας τους επαναστάτες μαζί με τους άλλους δύο επισκόπους στο μοναστήρι του Οσίου Λουκά, που είχε καταστεί η «Αγία Σοφία της Ρούμελης», καθώς και στα μοναστήρια Προδρόμου και Αγίας Παρασκευής, ευλογώντας τα όπλα των συγκεντρωθέντων κατά των Τούρκων αγωνιστών και ουσιαστικά το Μοναστήρι

Εικόνα 32: Τα αργυρά δικηροτρίκηρα του Εθνομάρτυρος Επισκόπου Σαλώνων Ησαΐα³¹

30. http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=art/contents.asp&main=ART_8&file=1.htm

31. http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=art/contents.asp&main=ART_8&file=1.htm

υπήρξε το κέντρο δράσης του Οδυσσέα Ανδρούτσου ο οποίος διέθεσε την τεράστια περιουσία του για τον αγώνα και ενίσχυσε όλους τους καπεταναίους της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας.

Η Μονή ενίσχυσε τον αγώνα με χρήματα, τρόφιμα, πολεμοφόδια και πολλές θυσίες, έτσι ώστε οι μοναχοί της λιγόστεψαν όπως και τα υπάρχοντά της. Έγιναν και πολλές φθορές στα κτίσματα που επισκευάστηκαν κάπως επί Γεωργίου Α΄(1863-1879).

Το μοναστήρι εμπλέκεται και παρακάτω στον αγώνα κατά τη γερμανική εισβολή. Βομβαρδίστηκε το 1943 από γερμανικά στούκας, γιατί κρύβονταν σε αυτό αντάρτες, χωρίς ευτυχώς να υποστούν σοβαρή ζημιά οι ναοί. Η τράπεζα όμως κατεδαφίστηκε.

Οι αναστηλωτικές εργασίες που έγιναν μετά το 1938 με την επίβλεψη του διευθυντή της Διευθύνσεως Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων της Αρχαιολογικής Εταιρείας, αποκατέστησαν το βυζαντινό αυτό μνημείο.

Το 1950 χαρακτηρίστηκε αρχαιολογικός χώρος, αλλά αργότερα δόθηκε και πάλι ο ναός του Οσίου Λουκά σε λειτουργική χρήση, πήγαν μοναχοί στη Μονή, και άρχισε νέα περίοδος της μεγάλης ιστορίας της. Το 1996 διοργανώθηκαν διάφορες λαμπρές εκδηλώσεις για να τιμηθούν τα 1050 χρόνια από την ίδρυσή της.

4.9: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Πολλά μοναστήρια στην Ελλάδα έχουν μεγάλη συμμετοχή στον αγώνα για την ελευθερία, π.χ. στην ελληνική επανάσταση του '21. Η ομάδα μας παρακολούθησε κάποια βίντεο και πήραμε πληροφορίες για την συμβολή των μοναστηριών στο αγώνα για την ελευθερία. Μίλησαν άνθρωποι οι οποίοι με βάση τις γνώσεις τους μας να πληροφορήσαν για τις ενέργειες του επαναστατημένου λαού.³²

Το σημαντικότερο επαναστατικό κέντρο της Ρούμελης και πολύπαθο γι αυτό, στην τιμωρία του είναι ο Όσιος Λουκάς.

32. Συμβολή των μοναστηριών στην επανάσταση του 1821

<http://www.youtube.com/watch?v=fvy8GC0A8oY>

Ο μακαριότατος Αρχιεπίσκοπος κ. Ιερώνυμος αναφερόμενος στον Όσιο Λουκά (το μοναστήρι) λέει ότι ακόμα «και αν όλοι οι άλλοι σιωπήσουν οι λίθοι κεκραζονται»³³ τονίζει την ιστορία του μνημείου και συνεχίζει λέγοντας ότι τα μοναστήρια είναι οι αμειψίδεις μάρτυρες που χρησιμοποιήθηκαν με καλό τρόπο και έδωσαν και καλά αποτελέσματα. Βοήθησαν στον ξεσηκωμό των Ελλήνων και είχαν μεγάλη συμμετοχή στην απελευθέρωση. Στην περίπτωση του Οσίου Λουκά, αυτό το μοναστήρι σήκωσε το βάρος του αγώνα κυρίως σε τρόφιμα και πολεμοφόδια όμως τη νίκη εξασφάλισε η Μονή Ιερουσαλήμ της Βοιωτίας.

Ο Καθηγητής κ. Γιανναράς μας μιλά γενικά για την συμβολή όλων των μοναστηριών και όχι μόνο του Οσίου Λουκά. Αρχικά μας είπε ότι ο αγώνας δεν είχε ιδεολογική θρησκευτικότητα αλλά υπήρξε ως οργανική συνέχεια με μια βίωση μεταφυσικού νοήματος. Τα μοναστήρια συντηρούσαν και ενίσχυαν τη συνείδηση ότι είμαστε σώμα, έτσι οι Έλληνες είχαν κοινές ελπίδες και κοινούς στόχους να πραγματοποιήσουν. Η πίστη ως βιούμενο γεγονός έκανε τα μοναστήρια κατά την περίοδο του αγώνα να λειτουργήσουν ως νοσοκομεία ακόμη και ως πρωτοπορία εξέγερσης πολλών πληθυσμών αλλά και ως κέντρα που δημιουργούσαν πυρομαχικά όπως η Δημητσάνα.

Ο π. Γεώργιος Μεταλληνός, καθηγητής ιστορίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο της Αθήνας μας μιλά για την συμβολή των μοναστηριών για την ελευθερία ως έννοια, για την φιλική εταιρία και την συμμετοχή των κληρικών σε αυτή. Αρχικά μας μιλά για το εθνικό φρόνημα που δημιουργήθηκε για την επανάσταση. Η Γαλλική επανάσταση επιταχύνει τους ρυθμούς. Επιπλέον προμηθεύονται το πυρίτιο από το Δραγατσάνι. Τέλος ο Γρηγόριος Ε΄ βοήθησε να κηρυχτεί η επανάσταση στον Όσιο Λουκά. Μάλιστα πλήρωσε με τη ζωή του την υποστήριξή του στον αγώνα. Το ότι αρχικά φάνηκε να αποκηρύσσει την επανάσταση έγινε για να μην καταπνιγεί αυτή στο αίμα.

Ο κ. Καργάκος, ιστορικός, μας πληροφόρησε για την απόφαση των μοναστηριών και των μοναχών να επιμείνουν στην επανάσταση. Αρχικά, μας λέει ότι τα μοναστήρια ήταν κάτι σαν στρατιωτικές βάσεις.

Είναι γνωστό ότι παρασκεύαζαν πολεμοφόδια με ότι υλικό είχαν διαθέσιμο,

33. Μοναστήρια και εθνεγερσία, σειρά ντοκιμαντέρ της ΕΡΤ

<http://www.youtube.com/watch?v=jhgKjKNsbqo>

χαρτί, ακόμη και περιττώματα ζώων. Μάλιστα σε ορισμένες Μονές τα περιττώματα ζώων αποτέλεσαν κύρια πηγή πολεμοφοδίων. Το χαρτί που χρησιμοποιούσαν ορισμένες φορές προέρχονταν από τα βιβλία των Μονών με αποτέλεσμα να γίνουν καταστροφές που δε μπορούσαν να αποφευχθούν.

Συχνά τα μοναστήρια περιέθαλπαν τραυματίες, έδιναν τρόφιμα ή άσυλο σε αγωνιστές και γενικότερα βοηθούσαν τη γύρω περιοχή με όποιο τρόπο μπορούσαν.

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι ο Άγιος Γεώργιος έξω από την Αράχοβα ο προφήτης Ηλίας κοντά στους Δελφούς, η Μονή Οσίου Σεραμείμ στη Δόμβραινα Βοιωτίας, η Αγία Λαύρα με τον Παλαιών Πατρών Γερμανό, η Μονή Αρκαδίου στην Κρήτη και άλλες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ - ΕΡΕΥΝΑ

Δημιουργήσαμε ένα ερωτηματολόγιο με πέντε ερωτήσεις. Στη συνέχεια μοιράσαμε αντίγραφα, στα πλαίσια της ερευνητικής εργασίας σε 50 ανθρώπους διαφορετικής ηλικίας από 12-60 χρονών. Σκοπός της έρευνάς μας ήταν κατά πόσο γνωρίζουν οι ερωτώμενοι ή επισκέπτονται την ιερά Μονή του Οσίου καθώς και τι τους εντυπωσιάζει σε αυτή. Θελήσαμε να διερευνήσουμε γενικότερα θέματα θρησκευτικού τουρισμού όπως φαίνεται από κάποιες ερωτήσεις μας.³⁴ Παρακάτω βλέπετε τα αποτελέσματα της έρευνάς μας:

1^η ερώτηση:

Ηλικίες 12-20:

Το ποσοστό των οποίων συνηθίζουν να επισκέπτονται μοναστήρια ή προσκυνήματα κατά την διάρκεια των εκδρομών είναι 50%.

Ηλικίες 20-40:

Το ποσοστό των οποίων συνηθίζουν να επισκέπτονται μοναστήρια ή προσκυνήματα κατά την διάρκεια των εκδρομών είναι 18%.

Ηλικίες 40-60:

Το ποσοστό των οποίων συνηθίζουν να επισκέπτονται μοναστήρια ή προσκυνήματα κατά την διάρκεια των εκδρομών είναι 30%.

2^η ερώτηση:

Ηλικίες 12-20:

Το ποσοστό των οποίων αγοράζουν βιβλία με το βίο του Αγίου ή σταυρουδάκια ή εικόνες όταν επισκέπτονται μοναστήρια-προσκυνήματα είναι 58%.

Ηλικίες 20-40:

Το ποσοστό των οποίων αγοράζουν βιβλία με το βίο του Αγίου ή σταυρουδάκια ή εικόνες όταν επισκέπτονται μοναστήρια-προσκυνήματα είναι 24%.

Ηλικίες 40-60:

34. Παράρτημα Α

Το ποσοστό των οποίων αγοράζουν βιβλία με το βίο του Αγίου ή σταυρουδάκια ή εικόνες όταν επισκέπτονται μοναστήρια-προσκυνήματα είναι 40%.

3^η ερώτηση:

Ηλικίες 12-20:

Το ποσοστό των οποίων πιστεύουν ότι ωφελούνται πνευματικά όταν επισκέπτονται μοναστήρια είναι 50%.

Ηλικίες 20-40:

Το ποσοστό των οποίων πιστεύουν ότι ωφελούνται πνευματικά όταν επισκέπτονται μοναστήρια είναι 18%.

Ηλικίες 40-60:

Το ποσοστό των οποίων πιστεύουν ότι ωφελούνται πνευματικά όταν επισκέπτονται μοναστήρια είναι 30%.

4^η ερώτηση:

Ηλικίες 12-20:

Το ποσοστό των οποίων έχουν επισκεφτεί την ιερά Μονή του Οσίου Λουκά είναι 50%.

Ηλικίες 20-40:

Το ποσοστό των οποίων έχουν επισκεφτεί την ιερά Μονή του Οσίου Λουκά είναι 18%.

Ηλικίες 40-60:

Το ποσοστό των οποίων έχουν επισκεφτεί την ιερά Μονή του Οσίου Λουκά είναι 30%.

5^η ερώτηση:

Ηλικίες 12-20:

Το ποσοστό των οποίων έχουν επισκεφτεί την ιερά Μονή του Οσίου Λουκά και τους τράβηξε την προσοχή το σκηνώμα του Αγίου ή το κτηριακό συγκρότημα ή τα ψηφιδωτά είναι 58%.

Ηλικίες 20-40:

Το ποσοστό των οποίων έχουν επισκεφτεί την ιερά Μονή του Οσίου Λουκά και τους τράβηξε την προσοχή το σκηνώμα του Αγίου ή το κτηριακό συγκρότημα ή τα ψηφιδωτά είναι 26%.

Ηλικίες 40-60:

Το ποσοστό των οποίων έχουν επισκεφτεί την ιερά Μονή του Οσίου Λουκά και τους τράβηξε την προσοχή το σκήνωμα του Αγίου ή το κτηριακό συγκρότημα ή τα ψηφιδωτά είναι 50%.

Ακόμη περισσότερες λεπτομέρειες των απαντήσεων παρουσιάζονται στα γραφήματα³⁵

35. Παράρτημα Β

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Το παρόν ερωτηματολόγιο διερευνά θέματα θρησκευτικού τουρισμού. Η έρευνα πραγματοποιείται από μαθητές της Α΄ τάξης του Γενικού Λυκείου Αλιάρτου, στα πλαίσια του μαθήματος ερευνητική Εργασία. Δε χρειάζεται να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας.

Ευχαριστούμε εκ των προτέρων για τη συνεργασία σας

Δημογραφικά στοιχεία:

Άνδρας/αγόρι

Γυναίκα/κορίτσι

Ηλικία: 12 – 20

20 – 40

40 – 60

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ:

1. Κατά τη διάρκεια κάποιων εκδρομών σας συνηθίζετε να επισκέπτεστε μοναστήρια ή προσκυνήματα;

- Πάντοτε
- Συχνά
- Σπάνια
- Ποτέ
- Δε γνωρίζω /δεν απαντώ

2. Όταν επισκέπτεστε μοναστήρια – προσκυνήματα τι από τα παρακάτω αγοράζετε;

- Βιβλία με το βίο του Αγίου
- Εικόνες
- Σταυρουδάκια
- Άλλο: (αναφέρατε σχετικά)
- Τίποτα από τα παραπάνω

3. Όταν επισκέπτεστε μοναστήρια πιστεύετε ότι ωφελείστε πνευματικά;

- Ναι
- Όχι
- Δε γνωρίζω /δεν απαντώ

4. Έχετε επισκεφτεί την ιερά Μονή του Οσίου Λουκά;

Ναι

Όχι

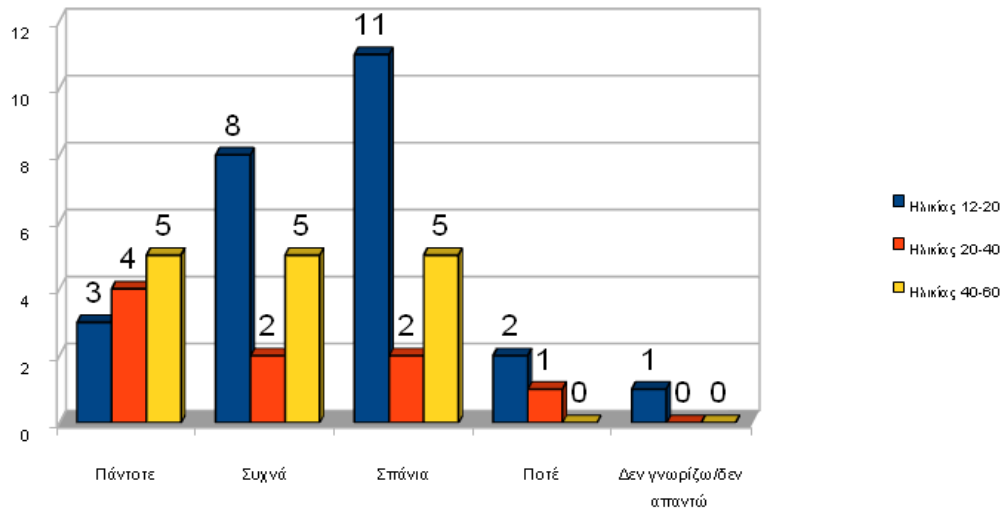
5. Αν στην παραπάνω ερώτηση απαντήσατε «ναι» τι από τα παρακάτω σας τράβηξε την προσοχή περισσότερο;

- Το σκηνωμα του Αγίου
- Το κτηριακό συγκρότημα
- Τα ψηφιδωτά
- Άλλο (αναφέρατε σχετικά:)

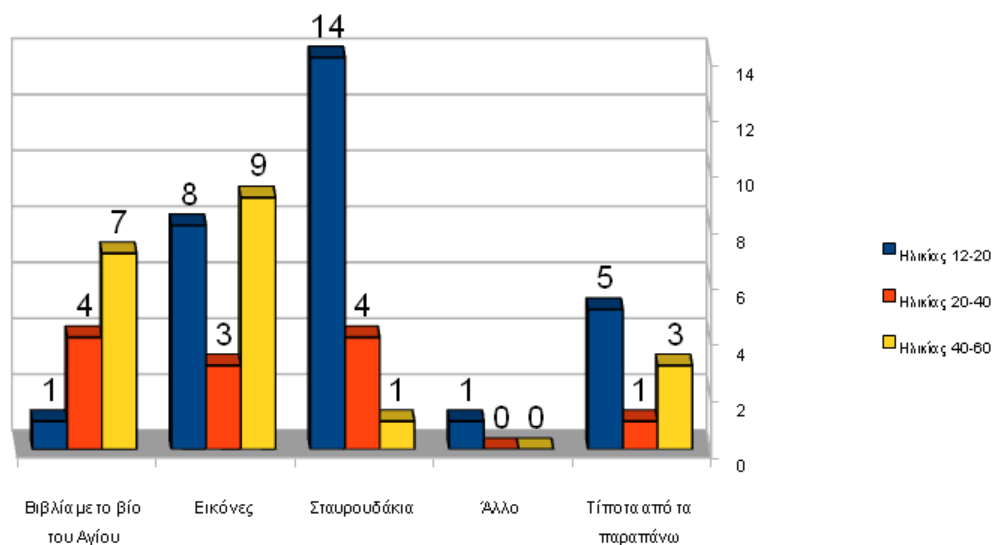
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Κατά τη διάρκεια κάποιων εκδρομών σας συνηθίζετε να επισκέπτεστε μοναστήρια ή προσκυνήματα;

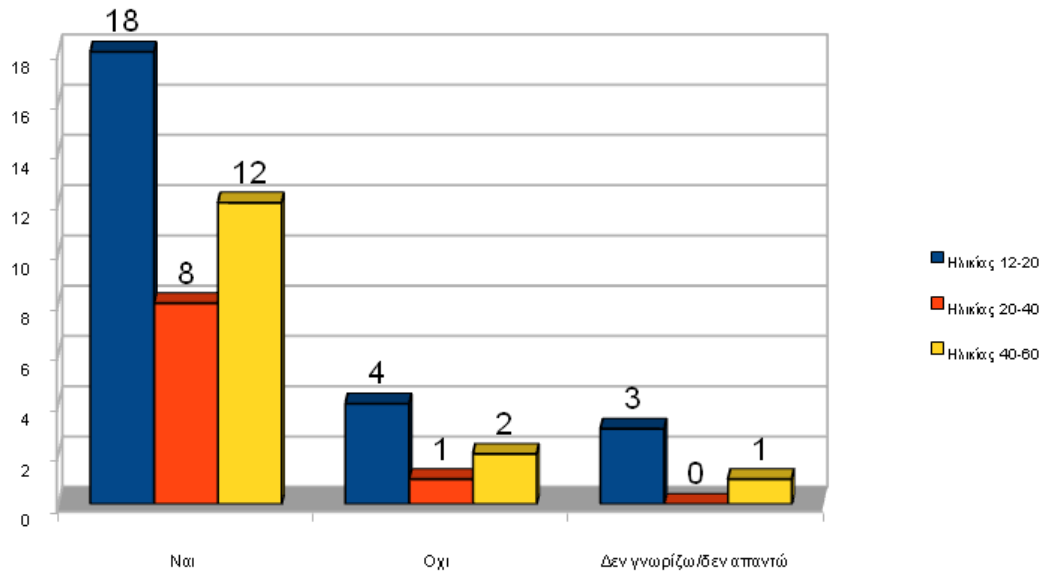

Όταν επισκέπτεστε μοναστήρια – προσκυνήματα τι από τα παρακάτω αγοράζετε;

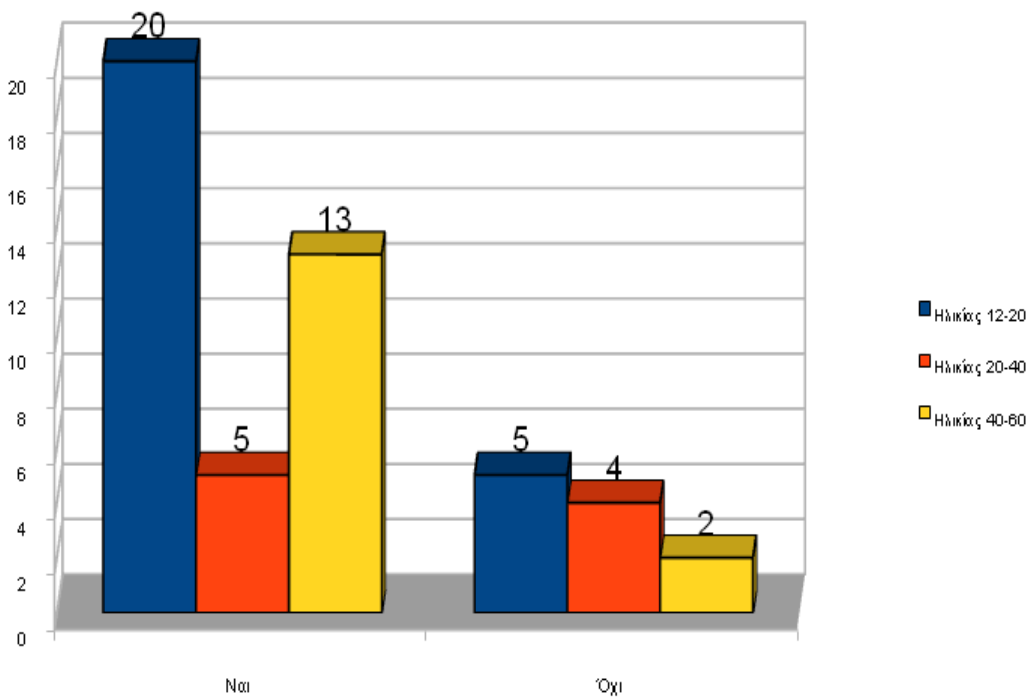

ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΛΙΑΡΤΟΥ

Όταν επισκέπτεστε μοναστήρια πιστεύετε ότι ωφελείστε πνευματικά;

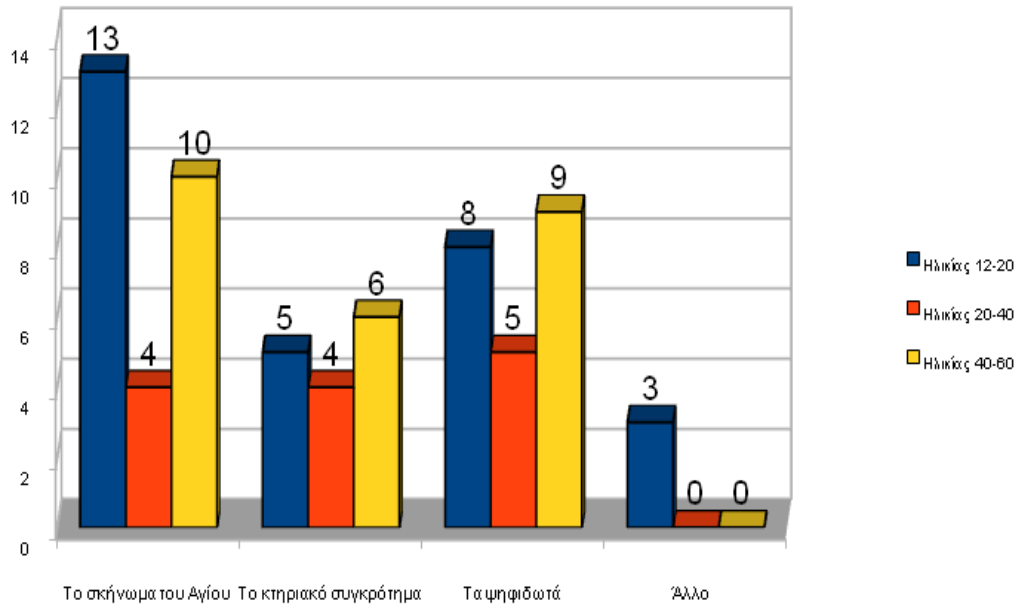

Έχετε επισκεφτεί την ιερά Μονή του Οσίου Λουκά;

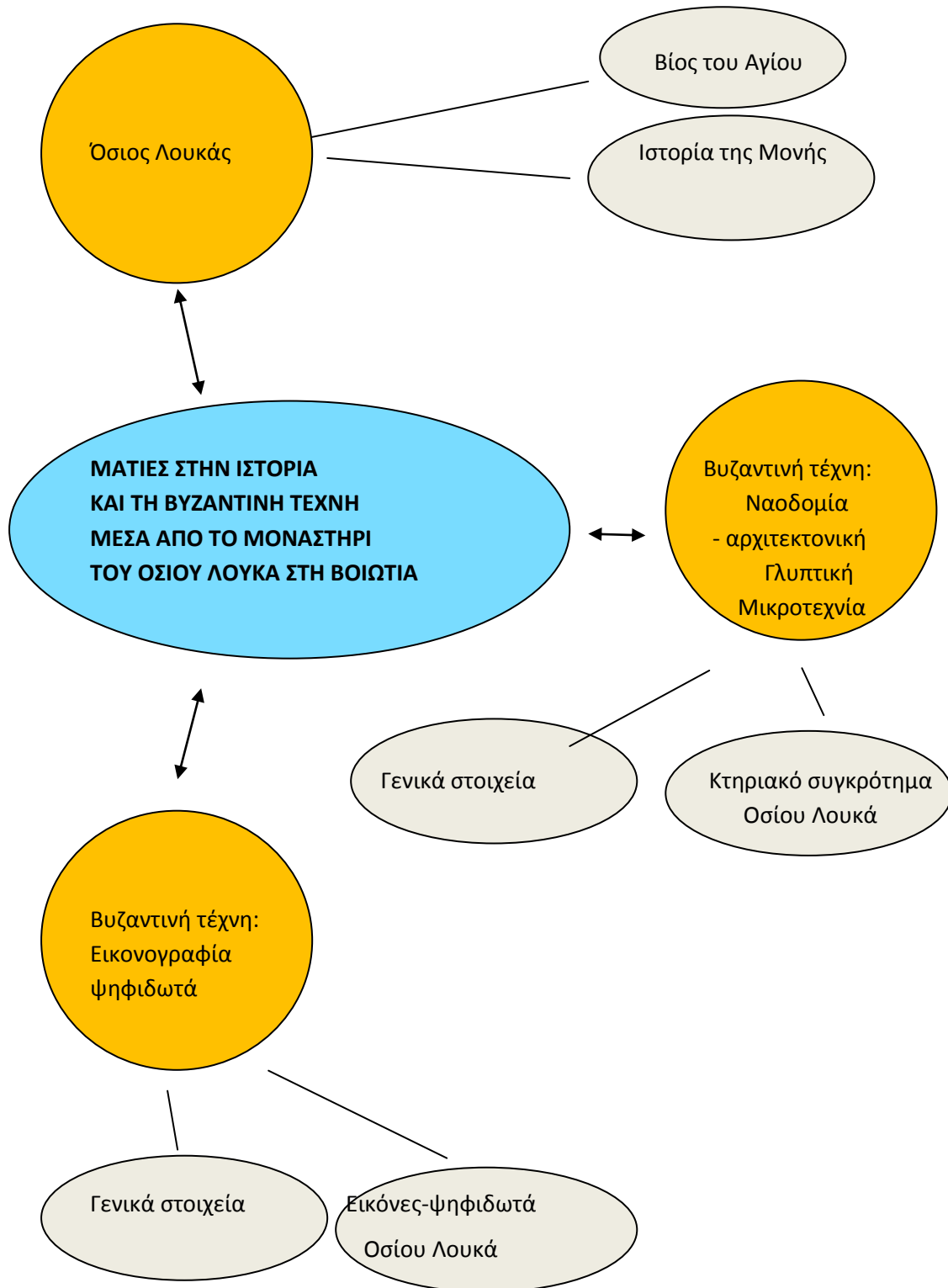
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΛΙΑΡΤΟΥ

Αν στην παραπάνω ερώτηση απαντήσατε «ναι» τι από τα παρακάτω σας τράβηξε την προσοχή περισσότερο;

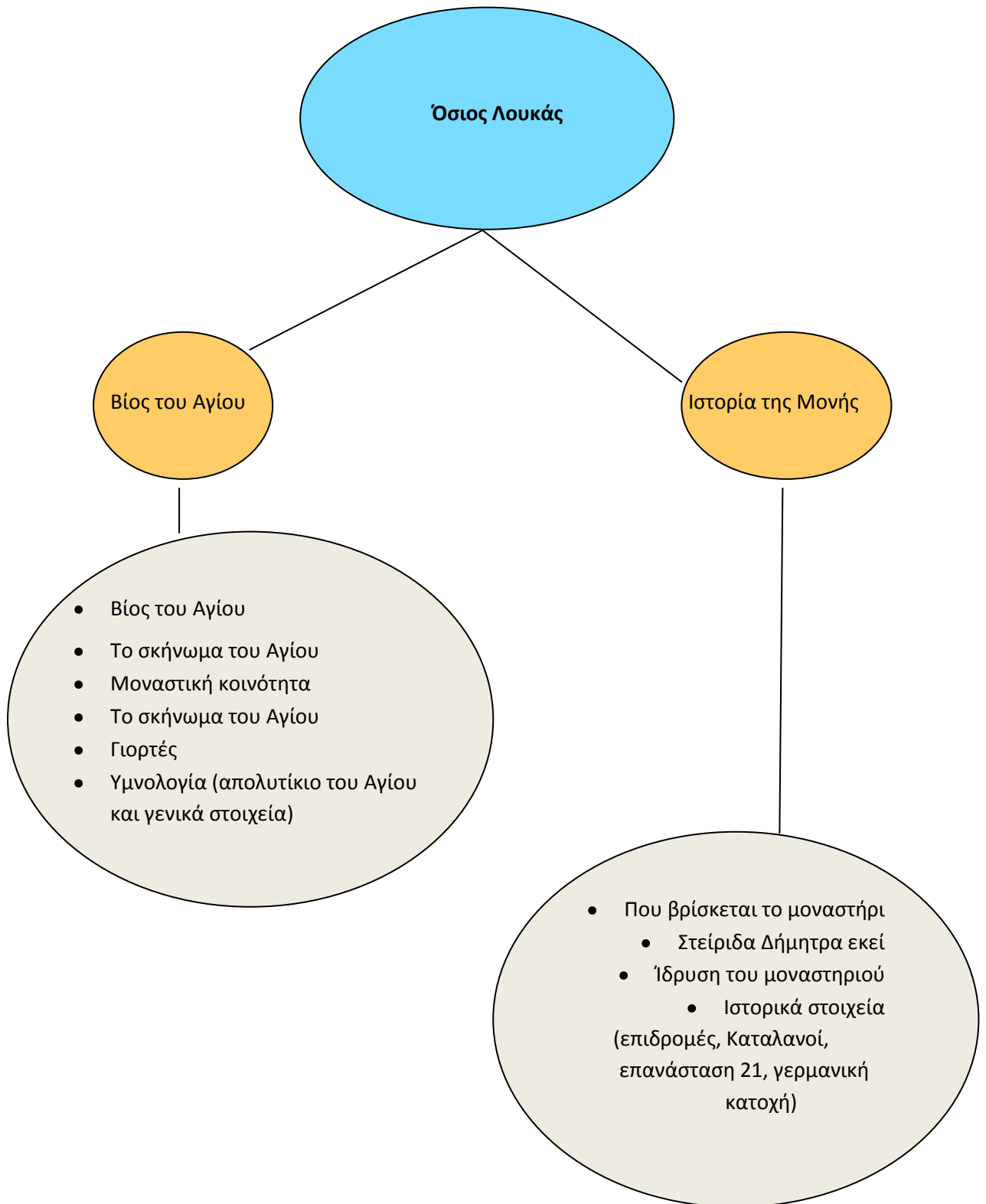

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

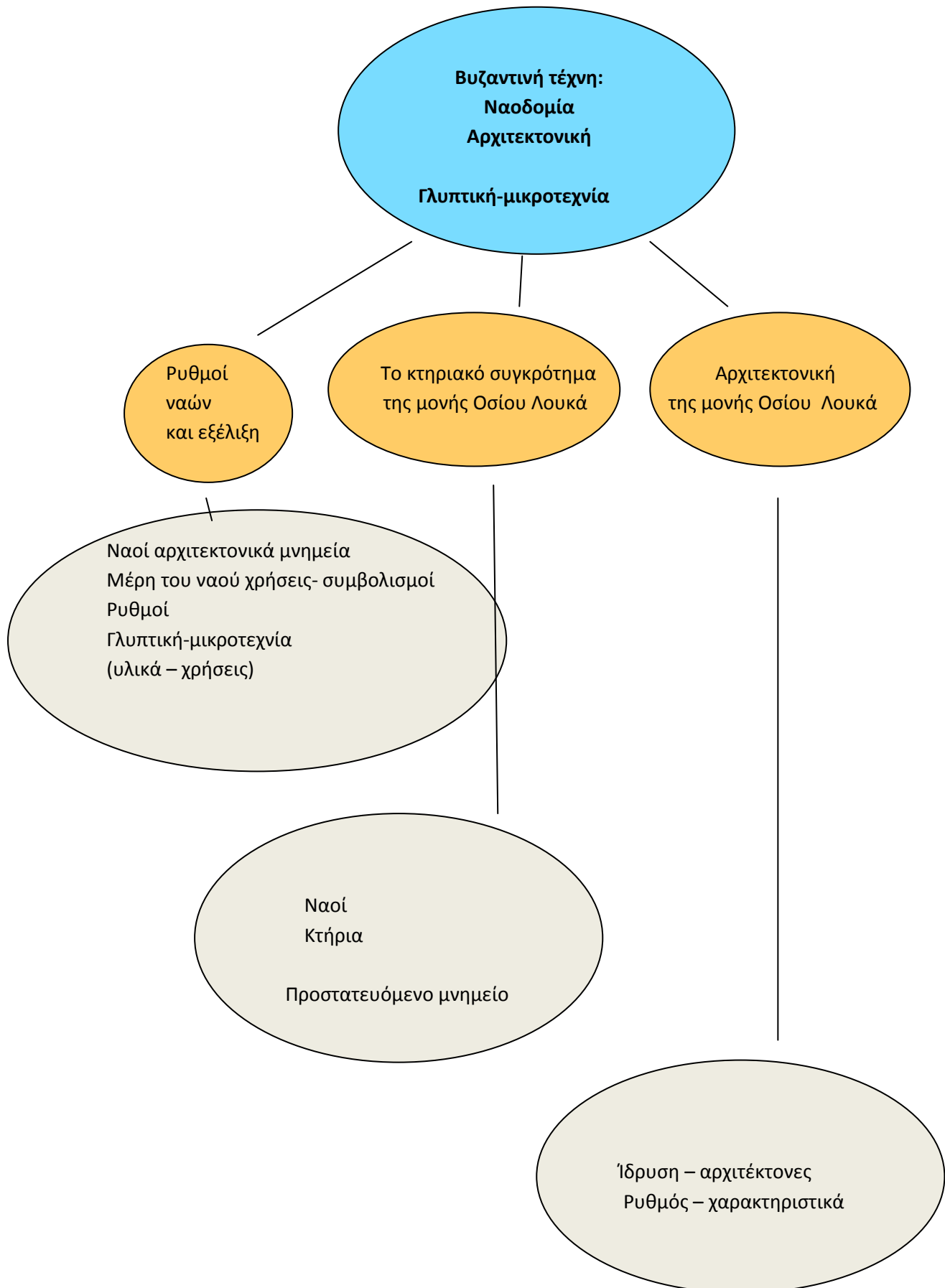
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΞΑΚΤΙΝΩΣΗ : «ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ ΣΤΗ ΒΟΙΩΤΙΑ»

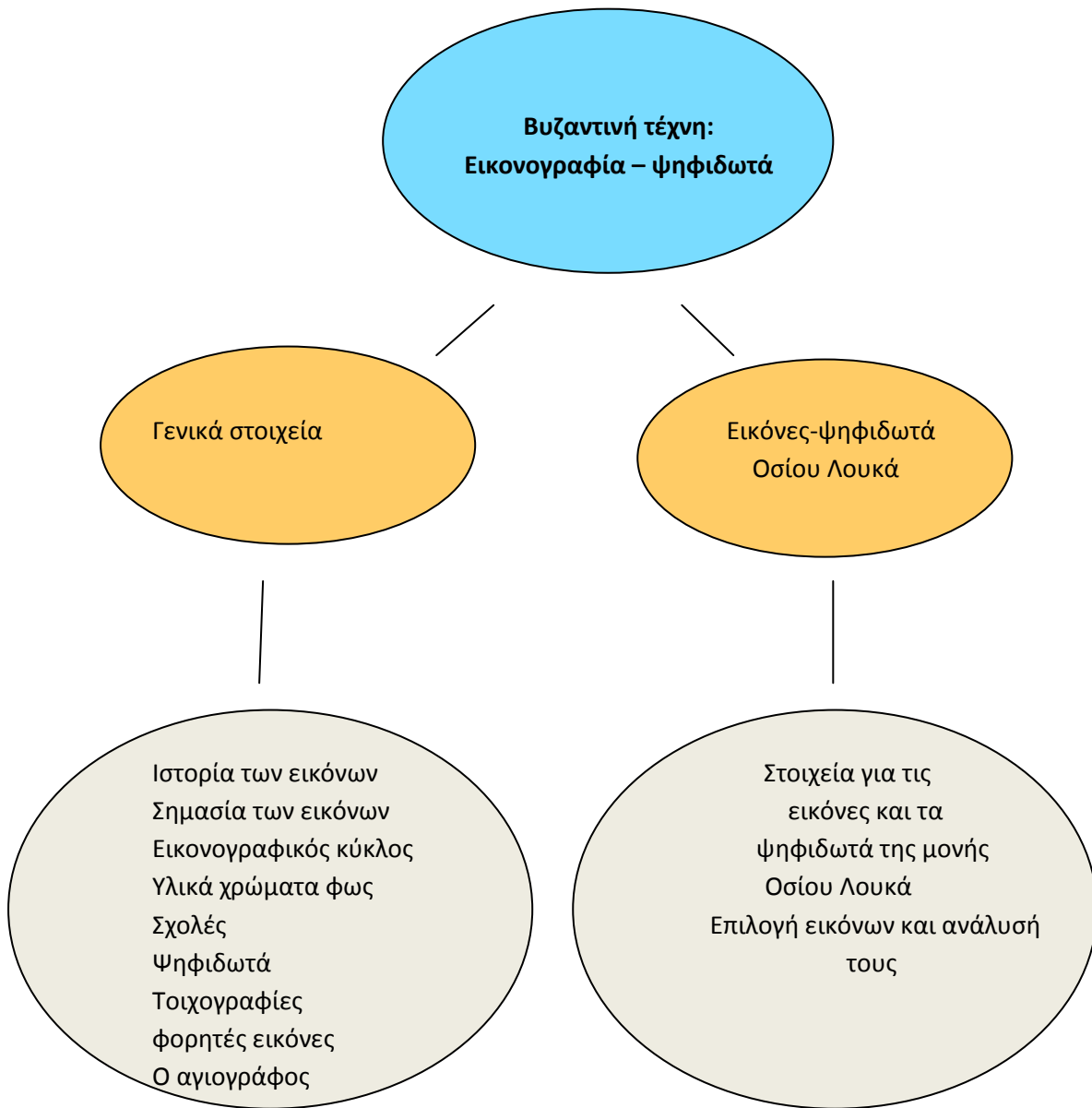
ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ 1^η ΟΜΑΔΑ

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ 2^η ΟΜΑΔΑ

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ 3^η ΟΜΑΔΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία

- Αντουράκης Β. Γεώργιος, Χριστιανική Αρχαιολογία, Στοιχεία από την τέχνη Ανατολής και Δύσεως, Τόμος Α΄ Κείμενα, Αθήνα:1984
- Αντουράκης Β. Γεώργιος, Χριστιανική Αρχαιολογία, Στοιχεία από την τέχνη Ανατολής και Δύσεως, Τόμος Β΄ Εικόνες, Αθήνα:1984
- Γκότσης Χ., π. Μεταλληνός Γ., Φίλιας Γ., Ορθόδοξη πίστη και λατρεία, Αθήνα: 2013
- Λαζαρίδης Παύλος, *Το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά, Σύντομος Εικονογραφημένος Αρχαιολογικός Οδηγός*, Αθήνα, (χ.χ.)
- Λέκκος Ευάγγελος, *Τα μοναστήρια του Ελληνισμού, Ιστορία- Παράδοση- Τέχνη*, Εκδόσεις ΙΧΝΗΛΑΤΗΣ, Πειραιάς: 1997.
- Μοναστήρια και προσκυνήματα της Ελλάδας, Μονή Οσίου Λουκά, υπό την αιγίδα της Μ.Κ.Ο. «Αλληλεγγύη» της Εκκλησίας της Ελλάδος, Πήγασος, (χ.χ.)

Ιστοσελίδες

- <http://www.osiosloukas.gr/el/>
- http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=8081
- <http://whc.unesco.org/en/list/537>
- <http://www.youtube.com/watch?v=jhgKjKNsbqo>
- <http://www.youtube.com/watch?v=fvy8GC0A8oY>
- http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=art/contents.asp&main=ART_8&file=1.htm
- http://www.fokida.gr/site/categories/epanastassi/episkopos_salomon_isaias.csp
- http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97%CF%83%CE%B1%CE%90%CE%B1%CF%82_%CE%A3%CE%B1%CE%BB%CF%8E%CE%BD%CF%89%CE%BD

